

JAN DOMINIK BOGATAJ, ANJA BOŽIČ, BERNARDIN DOMEN ILJAŠ*

O pisni dediščini knjižnice frančiškanskega samostana Nazarje

IZVLEČEK

Prispevek celovito predstavi zgodovino in dediščino frančiškanske knjižnice v Nazarjah kot pomembnega kulturno-intelektualnega središča Zgornje Savinjske doline od 17. stoletja dalje. V prvem delu na podlagi virov, kot so *Diarium Conventus Nazarethani* in inventarni zapisi, kritično obravnava začetke knjižnice ter zavrača tezo o njenem bosanskem izvoru. Pokaže, da se je fond postopoma oblikoval že vse od naselitve bratov v Nazarjah, pri čemer so bili pomembni tudi darovi, kot je oporoka Ludvika Umeka leta 1752. Drugi del prispevka prinaša prvi sistematični popis več kot 26 srednjeveških rokopisnih fragmentov, od liturgičnih do hagiografskih in pravnih ter posvetnih besedil, ki so se ohranili v vezavah knjig nazarskega fonda. Ti lahko pomembno razkrivajo poti prenosa gradiva v Nazarje. Tretji del obravnava burno usodo knjižnice v 20. stoletju, zlasti izgube in uničenje med drugo svetovno vojno, poznejše razselitve in najdbe knjig, ki so veljale za izgubljene. Članek tako združuje zgodovinske, kodikološke in kulturnodediščinske raziskave.

KLJUČNE BESEDE

samostan Nazarje, pisna kultura, frančiškani, rokopisi, rokopisni fragmenti, knjižnice, kulturna dediščina

ABSTRACT

THE WRITTEN HERITAGE OF THE LIBRARY OF THE FRANCISCAN FRIARY IN NAZARJE

The article offers a comprehensive study of the Franciscan library in Nazarje, one of the key cultural centres of the Upper Savinja Valley since the seventeenth century. The first part, based on sources such as the *Diarium Conventus Nazarethani* and early inventories, critically revisits the origins of the library and rejects the long-standing thesis of its Bosnian provenance. Instead, it shows that the collection developed gradually from the friars' arrival and through donations, notably the bequest of Ludvik Umek in 1752. The second part presents the first systematic survey of more than twenty-six medieval manuscript fragments—liturgical, hagiographic, legal and even secular texts—preserved in bindings, shedding new light on the transfer of earlier materials into the collection. The third part addresses the turbulent fate of the library in the twentieth century, especially wartime destruction, dispersal, and later rediscovery of supposedly lost books. The article thus combines a historical, codicological, and cultural heritage perspective.

KEY WORDS

Friary in Nazarje, written culture, Franciscans, manuscripts, manuscript fragments, libraries, cultural heritage

* Jan Dominik Bogataj, dr., asistent raziskovalec, TEOF UL, Ljubljana, Slovenija / Pontificia universitas Antonianum, Rim, Italija, jan.bogataj@teof.uni-lj.si, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1215-3677>
Anja Božič, mag., doktorska študentka, Srednjeevropska univerza, Dunaj, Avstrija / Avstrijski zgodovinski inštitut, Rim, Italija, bozic_anja@phd.ceu.edu, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-4048-2531>
Bernardin Domen Iljaš, študent EMT, TEOF UL, Ljubljana, Slovenija, bernardin.iljas@ofm.si, ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-3508-027X>

UVOD

Starejša pisna dediščina frančiškanskega samostana Nazarje je ena najdragocenejših kulturnih zapuščin Zgornje Savinjske doline, a je kljub svojemu pomenu v raziskavah dolgo ostajala obrobna. Redovniki so samostan ustanovili leta 1635 in ga naselili štiri leta kasneje; kmalu je postal duhovno in kulturno središče širše regije. Samostanska knjižnica se je oblikovala ob vsakdanjih potrebah bratov, ob darovih dobrotnikov in v povezavi z okoliškimi cerkvenimi ustanovami.

Namen tega prispevka je osvetliti tri ključne vidike nazarske knjižnice: 1. njen nastanek in zgodnje faze oblikovanja književnega fonda; 2. ohranjene rokopisne fragmente kot pomemben vir za razumevanje prenosa starejšega gradiva; 3. dogodke, povezane z drugo svetovno vojno in povojnimi razselitvami ter najdbami knjig. S tem želimo ponuditi temeljitejši vpogled v razvoj ene najpomembnejših samostanskih knjižnic na Slovenskem ter spodbuditi nadaljnje raziskave njene materialne in kulturne zgodovine.

ZAČETKI KNJIŽNICE

Začetki knjižnice frančiškanskega samostana Nazarje so eno osrednjih, a še vedno nezadostno raziskanih poglavij v zgodovini pisne kulture Zgornje Savinjske doline. Najzgodnejše obdobje, torej čas neposredno po ustanovitvi samostana (1632–1633) in njegovi poselitvi (1639), spremlja precejšnje pomanjkanje neposrednih virov,¹ dodatno pa raziskovanje otežuje njihova nepopolna ohranjenost in omejena dostopnost, posebno v luči precej tragične usode samostana in knjižnice v 20. stoletju, kar bo podrobneje obravnavano v zadnjem delu prispevka. Kljub temu se zdi utemeljeno sklepati, da so bratje ob prihodu v samostan s seboj prinesli vsaj osnovno knjižno gradivo – to so narekovala že vsakdanje potrebe redovnega življenja bratov, ki so prišli v Nazarje, na primer molitev brevirja, obhajanje svetih maš, pastoralno delo ipd. To domnevo potrjuje tudi inventarni zapisnik z dne 25. oktobra 1632, sklenjen med predstavniki ljubljanskega škofa Rajnalda Scarlichija in frančiškani, v katerem je ob predaji inventarja cerkve jasno zabeležen misal: »*Missale unum novum*«. ² Ta inventar je tudi najstarejša do-

kumentarna priča naselitve bratov v Nazarjah in potrjuje, da je že tedaj obstajala določena oblika knjižnega fonda.

Z začetki knjižnice se je do sedaj največ ukvarjal Jaro Dolar, ki je nazarsko knjižnico v 90. letih prejšnjega stoletja na novo uredil kot muzejsko knjižnico ter je v precejšnji meri zaslužen za njeno rešitev iz škodljivih in neurejenih razmer. Toda pri svojih špekulacijah glede nastanka knjižnice je postavil, ali pa vsaj perpetuiral, dve problematični teoriji.³

Prva se nanaša na bosanski izvor bratov in knjižnice: »Ko so se frančiškani bosansko-krajiške province pred Turki umaknili v Nazarje, jih je moralo že sotočje Drete in Savinje spominjati na domovino. Prišli so verjetno iz Rostoka na sotočju Korane in Slunčice, pokrajine med Bosno in Hrvaško, ki je znamenita zaradi obilice majhnih mlinov (vodenic). V knjižnici se namreč nahaja zvežčič '*Liber proventuum et expensarum Ecclesiae S. Nicolai in Rostok, 1669*' (Knjiga dohodkov in izdatkov cerkve sv. Nikolaja v Rostoku 1669). Čeprav to najbrž ni edina knjiga, ki so jo prinesli iz domovine, je čudno, da med vsemi starimi knjigami nima niti ena lastninske oznake starega samostana. So stari samostan, ki ni več ohranjen, morali v naglici zapustiti?«⁴

To tezo, ki izvorno sicer ni Dolarjeva,⁵ jo pa on prvič poveže z izvorom knjižnega fonda, temeljito problematizira Jože Škofljanec.⁶ Po njegovem mnenju je povezovanje ustanovitve samostana in knjižnice v Nazarjah z begom bosanskih frančiškanov pred Turki preveč posplošeno in predvsem kronološko nevzdržno – med padcem Bosne (1463) in naselitvijo frančiškanov v Nazarjah (1632) je namreč minilo skoraj 170 let. Podobne okoliščine nastanka, utemeljene na enakih napačnih predpostavkah, so bile pripisane tudi samostanu v Brežicah, ki je celo skoraj trideset let mlajši od nazarskega.⁷ Le za starejše samostane province, torej tiste, ustanovljene v 15. ali 16. stoletju, je mogoče trditi, da so jih ustanovili bratje, ki so kot begunci prihajali iz Bosne ali obmejnih delov med Bosno in Hrvaško – tozadevno na Slovenskem neposredno velja denimo za Novo mesto leta 1469, pa tudi za Sveto goro leta 1565. Toda v začetku 17. stoletja provinca v Bosni ni imela več samostanov, iz katerih bi lahko izšli

1 P. Maver Fajdiga v svojo kroniko *Bosnia seraphica* sicer vključuje tudi poglavje o zgodovini nazarskega samostana (Maurus Faidiga, *Bosnia seraphica*, str. 1080–1123), vendar knjižnega gradiva ali knjižnice ne omenja. Slovenski prevod nazarskega dela kronike je v pripravi in bo izšel še letos. Za splošno obravnavo frančiškanskih knjižnic v tej kroniki gl. Svoltjak, Knjige in knjižnice v Fajdigovi *Bosnia seraphica* (1777).

2 *Nazarje: zgodovinska pričevanja*, str. 42–45.

3 Dolar, *Frančiškanska knjižnica*, str. 45.

4 Dolar, *Frančiškanska knjižnica*, str. 45.

5 To mnenje na začetku prejšnjega stoletja izrekata že denimo Avgustin Stegenšek (*Cerkveni spomeniki*, str. 73) in p. Hadrijan Kokol (*Die Geschichte*, str. 18).

6 Škofljanec, *Nazarje*, str. 46–52.

7 Škofljanec, *Nazarje*, str. 48.

kaki bratje, ki bi kot begunci ustanovili nazarski samostan.⁸

Kot domnevni »dokaz« o bosanskem izvoru Dolar navaja omenjeni rokopisni zvežčič *Liber proventuum et expensarum Ecclesiae S. Nicolai in Rostok* iz leta 1667⁹ in kot Rostok identificira severni del mesta Slunj. Škofljanec opozori, da se je sicer v Slunju že konec 15. stoletja (ali v začetku 16.) naselila skupina frančiškanov, ki so morda pribežali iz okupirane Bosne, vendar je bil tamkajšnji samostan uničen v turškem prodoru leta 1578. Med odhodom bratov iz Slunja in prihodom v Nazarje bi tako minilo več kot pol stoletja, zato je treba možnost takšne naselitve in prenosa knjižnega gradiva najverjetneje izključiti kot zgodovinsko nevzdržno. Tak zaključek je jasno razviden tudi na podlagi datacije in vsebine rokopisnega zvežčiča, saj se vpisi v knjigi časovno raztezajo od leta 1667 do leta 1806,¹⁰ ko je bilo osmanskih vpadov že davno konec. Težko si je predstavljati, da bi nazarski frančiškani več desetletij po naselitvi začeli voditi popis izdatkov tako oddaljene in dokazano opuščene postojanke oziroma da bi iz Nazarij sploh upravljali s tako oddaljeno imovino.

Zoper to tezo jasno priča tudi vsebina rokopisa, saj so vpisi vezani na lokalno zgornjesavinjsko okolje, na ljubljansko škofijo in Gornji Grad. Vpisi za leti 1708¹¹ in 1734¹² omenjajo stroške za ljubljansko semenišče (*»pro labacensi seminario«*), kar se ujema z leti gradnje in vzpostavljanja te ustanove v Ljubljani. Najdemo tudi druge zanimive zapise izdatkov, na primer v letih 1729–1731 *»pro reparatione Wellegrai«*¹³ in, po letu 1749, *»pro*

*aedeficio ecclesiae Obernburgensi«*¹⁴ – gre očitno za nabirko, ki jo je organiziral škof Attems pred začetkom gradnje nove baročne katedrale v Gornjem Gradu leta 1752.

Vpisi potrjujejo Škofljančevo identifikacijo kraja *»Rostok«*, navedenega v naslovu, z Ljubenskimi Rastkami, kjer še danes stoji podružnična cerkev ljubenske župnije, posvečena sv. Nikolaju. Dokazuje jo na primer primerjava osebnih in krajevnih imen, omenjenih v knjigi, s še danes prisotnimi imeni v neposredni okolici.¹⁵ Gre torej za lokalni zapisnik o prihodkih in izdatkih podružnične cerkve, ki nikakor ne potrjuje kakršnegakoli izvora iz Bosne ali Hrvaške. Bratje, ki so se naselili v Nazarje, so bili torej domače provenience, iz bosansko-hrvaške province, kar pa ne izključuje možnosti, da so med njimi morda bili »nekateri potomci katoliškega prebivalstva iz bosanskih in hrvaških krajev, ki se je v 15. in 16. stol. na begu pred Turki umikalo proti zahodu.«¹⁶

Dodaten argument za potrditev tega zaključka izhaja iz najdbe analognega rokopisnega zvezka z naslovom *Liber proventuum et expensarum ecclesiae S. Elisabethae in oppido Laussen*, 1669.¹⁷ Ohranil se je v Nadškofijskem arhivu Maribor, med devetimi škatlami gradiva, ki so ga Nemci med drugo svetovno vojno preselili iz samostana. Zvežčič je, kot tisti iz Ljubenskih Rastk, zbir dohodkov in odhodkov cerkve sv. Elizabete v Ljubnem, datiran pa je v isti čas. Tudi izdelava priča o tem, da je nastal istočasno in pri istem knjigovezu, saj je prav tako vezan v starejše rokopisne fragmente na pergamentu, kapitalke v naslovu pa so zapisane z isto roko. Zakaj sta se oba zvezka znašla v nazarskem samostanu, zaenkrat ni jasno – da bi bili cerkvi v tistem obdobju pod pastoralno oskrbo nazarskih frančiškanov, namreč ni verjetno, pa tudi dohodki in odhodki so povezani z ljubljansko škofijo. Vsekakor pa sta oba rokopisa vredna dodatne obravnave, saj sta pomemben vir za krajevno, cerkveno in gospodarsko zgodovino.

Druga Dolarjeva teza je, da je dejanska ustanovitev knjižnice povezana z oporočnim volilom upravitelja gornjegrajskega posestva Ludvika Umeka: »Za začetek knjižnice moramo šteti 6. januar 1752, ko je komisar Ludvik Umek iz Gornjega Grada volil vse svoje knjige (*»omnes suos libros ... ad novam Bibliothecam«*), ocenjene na 300 gld, za novo knjižnico, če se očetje obvežejo maševati za njegovo dušo.«¹⁸ Iz konteksta je mogoče skle-

8 Škofljanec, Nazarje, str. 50.

9 Ta rokopisni zvezek je bil, skupaj z drugimi nazarskimi rokopisi, v letošnjem poletju s pomočjo fundacije HMML digitaliziran v okviru projekta digitalizacije frančiškanske rokopisne dediščine in bo v kratkem dostopen tudi v spletni knjižnici projekta: www.vhmmml.org/readingRoom.

10 Letnici, ki ju je pod naslov rokopisnega zvezka zapisala tudi kasnejša roka – in ne zgolj 1669, kot je navedeno v Dolarjevem članku (Frančiškanska knjižnica, str. 45). Tudi pregled vsebine rokopisa je pokazal, da se evidence prejemkov začenjajo že z letom 1667 – in ne 1669, kot je navajal Dolar –, vpisi pa se nato nadaljujejo z letom 1668 na naslednji strani (AFSNz, *Liber proventuum et expensarum Ecclesiae S. Nicolai*, fol. 2r–3r). Delijo se v dva dela: na fol. 2r–38v so navedeni dohodki, na fol. 38r–80v pa izdatki. Zanimivo je, da so dohodki navedeni do vključno leta 1805, in sicer so od leta 1785 naprej vpisi v nemščini, pred tem pa do 1778 v latinščini (vmesni vpisi manjkajo), izdatki pa so navedeni zgolj do leta 1785.

11 AFSNz, *Liber proventuum et expensarum Ecclesiae S. Nicolai*, fol. 56r–57r.

12 AFSNz, *Liber proventuum et expensarum Ecclesiae S. Nicolai*, fol. 56r.

13 AFSNz, *Liber proventuum et expensarum Ecclesiae S. Nicolai*, fol. 56v.

14 AFSNz, *Liber proventuum et expensarum Ecclesiae S. Nicolai*, fol. 62r.

15 Škofljanec, Nazarje, str. 52.

16 Škofljanec, Nazarje, str. 52.

17 NŠAM, škatla *Samostan Nazarje 3*, non sig.

18 Dolar, Frančiškanska knjižnica, str. 45.

pati, da Dolar pojem »začetek knjižnice« razume v smislu pridobitve glavnine knjižnega fonda in razumevanja samostanske knjižnice kot posebne ustanove. To utemeljuje na podlagi volila, ohranjenega v rokopisnem kodeksu *Diarium Conventus Nazarethani*, ki je del rokopisnega gradiva samostanske knjižnice. Gre za samostansko kroniko, ki so jo nazarski bratje začeli pisati prav v začetku leta 1752, zajema pa obdobje naslednjih petdesetih let in sistematično, po tematskih poglavjih, prinaša pomembnejše dogodke iz življenja skupnosti, zlasti v zvezi z gospodarstvom, donacijami, imenovanjem gvardijanov, obiski vizitatorjev, pogrebi bratov, posebnimi liturgičnimi spomini ter nesrečami (na primer poplave, bolezni). Umekovo volilo najdemo v poglavju pod črko »H«, »*De liberalitate Benefactorum*«, in se glasi takole:

»N.º 2.

Anno 1752. 6. Januarii mortuus est etiam eximius Benefactor clariss[i]mus et Plurimum R[evere]ndus D[omi]nus Ludovicus Umechk Com[missarius] in Oberburg, hic omnes suos libros (qui appretiiati fuere pro 330 fl.) testamentaliter Con[ven]tui Nazarethano legavit. Tenor hujus testamenti sic habet: Ad novam Bibliothecam conflandam, et augendam libri mei omnes in Nazareth dentur, ita ut PP. se obligent per integrum saeculum ad unum cantatum sacrum in refrigerium animae meae. Index horum reperi[tur] in Archivo sub N.º 23. lit. C.

Št. 2

Leta 1752, dne 6. januarja, je umrl tudi izjemni dobrotnik, najimenoitnejši in zelo častiti gospod Ludvik Umek, komisar v Gornjem Gradu; ta je s svojo oporoko samostanu v Nazarjah zapustil vse svoje knjige (ki so bile ocenjene na 330 goldinarjev). Besedilo te oporoke se glasi takole: 'Za ustanovitev in širitev nove knjižnice naj bodo vse moje knjige izročene v Nazarje, pri čemer se patri zavežejo, da bodo naslednjih sto let eno peto sveto mašo [letno] opravljali za pokoj moje duše.' Seznam teh [knjig] se nahaja v arhivu pod št. 23, črko C.¹⁹

Na domnevo o pozni ustanovitvi knjižnice usmerja dikcija oporoke, saj Umek knjižnico označuje kot novo, njegova donacija jo ustanavlja in širi, »*conflandam et augendam*«. S takšno dikcijo je želel zanamcem posredovati veličino svoje velikučnosti in ključni pomen svojega daru za nazarsko samostansko knjižnico. Njegove besede mo-

ramo razumeti kot del širšega kulturnega vzorca 18. stoletja, zlasti v kontekstu samoreprezentacije cerkvenih dostojanstvenikov in plemstva. Umek se je želel zapisati v zgodovino kot »*eximius Benefactor*«, izjemni dobrotnik, njegova donacija pa kot ustanovni dogodek knjižnice – dikcija volila ima tako močno performativno noto, značilno za reprezentacijske strategije te dobe, pri čemer pa realnost dejanskega nastanka in razvoja knjižnice ostaja podvržena kritični presoji celotnega razpoložljivega korpusa virov.

V kontekst takšnih reprezentacijskih strategij in počastitev se uvršča tudi listina iz doslej neraziskanega nazarskega gradiva v Nadškofijskem arhivu Maribor.²⁰ Gre za spomenico z dne 13. avgusta 1752, ki jo je izdal provincialni definitorij, torej najvišji organ vodstva frančiškanske province, v kamniškem samostanu sv. Jakoba, kjer so provincialni minister in definitorji s svojimi podpisi ter pečatom province potrdili prejem Umekove donacije in se obvezali k njenemu izpolnjevanju – zlasti k rednemu obhajanju svetih maš za njegovo dušo naslednjih sto let. Dodatno teži njegovemu daru daje torej dejstvo, da mu je s tem dokumentom pomen priznalo celotno vodstvo frančiškanske province – to kaže, da so donacijo razumeli kot pomembno in vredno solemnizirane potrditve ter liturgičnega spomina.²¹

Vendar pa mora kritična analiza nastanka knjižnice upoštevati širši kontekst redovniške prakse, kjer knjižni fondi najpogosteje nastajajo postopoma, na temelju vsakdanjih potreb, institucionalnih vezi in priložnostnih darov. Tudi v primeru Nazarij najzgodnejši posredni dokazi, kot je zgoraj navedeni zapis o misalu iz leta 1632, kažejo na obstoj knjižnega gradiva že v času naselitve samostana. Vsekakor pa to ni edino književno gradivo, ki bi ga samostan pridobil še v 17. stoletju.

Že sumarni pregled naslovnice knjig odkrije številne datirane vpise samostanskega lastništva iz tega obdobja. To je posebej značilno za knjige frančiškanskih avtorjev – tako sta denimo oba zvezka skotističnega učbenika *Schola theologica scotistarum*²² v samostansko knjižnico prišla že kmalu po izidu v letih 1679 in 1681, na naslovni strani obeh je namreč enak napis: »*Pro Con[ven]tu Nazarethano 1683.*« V isti tematski sklop o Skotu

²⁰ NŠAM, škatla Samostan Nazarje 3, XIX/G.

²¹ Te obljube o opravljanju obletne svete maše so se tudi držali, kot priča dokumentacija o fundatorskih mašah (za leto 1823), ohranjena v Arhivu province v Ljubljani (ASFP, škatla TE67, sveženj IIb-11b/1 Nazaret, non sig.).

²² Sannig, Bernardus. *Schola theologica Scottistarum seu Cursus theologicus completus Tomus I., II.* Neo Pragae 1679, 1681.

¹⁹ AFSNz, *Diarium Conventus Nazarethani*, non sig., sub lit. H, n. 2.

se uvrščajo tudi *Commentaria*²³ iz leta 1653, ki jih je samostan pridobil dvajset let kasneje: »*Conventi Nazarethani 1673*.« Enako velja za *Dies intelligibilis Scoticus*²⁴ iz leta 1674, ki nosi oznako: »*Pro Con[ven]tu Nazarethano 1683*.« Izpod peresa frančiškanskega teološkega avtorja je tudi delo *Scholae theologiae positivae*²⁵ iz leta 1664, ki je v posest samostana prišlo komaj dve leti kasneje: »*Ad Usum Conventus Nazarethani 1666*.« Samostanska knjižnica je pridobivala tudi jezuitske teološke razprave, na primer *Quesnellianae theses*²⁶ iz leta 1716, pri katerih je po komaj štirih letih kot že drugo lastništvo vpisano »*Con[ven]tus Nazarethani 1720*«, ali pa *Filius Dei adoptivus* ...²⁷ iz leta 1672, ki ima na naslovnici vpis: »*Conventus Nazarethani 1735*.« Znake pogoste rabe kažejo tudi jezuitski spisi iz ascetike, kar je razvidno iz poškodb na izvodu dela sv. Alfonza Rodrigueza *Exercitium perfectionis et virtutum Christianarum*²⁸ iz leta 1657, ki poleg vsaj enega prečrtanega prehodnega lastništva nosi napis: »*Conventus Nazareth[ani] 1719*.« Vpis »*Conventus Nazarethani 1743*« nosi tudi biblični komentar *Commentariorum in Job libri tredecim*²⁹ jezuita Janeza de Pine-da. Bratje so lahko posegali tudi po izdaji nemških pridig würzburgskega dominikanskega pridigarja Alberta Steffana *Tubae sonitus*³⁰ iz leta 1739, ki ima naslednjo oznako lastnine: »*Con[ven]ti Nazarethani Partum Franciscanorum 1747*.« Že leto po izidu, glede na napis »*Conventus Nazarethani 1701*«, si je samostan priskrbel tudi delo iz biblične zgodovine, *Sacra historia*,³¹ znamenitega profe-

sorja na salzburški benediktinski univerzi Pavla Mezgerja.

Čeprav tovrstni primeri predstavljajo zgolj omejen in nesistematičen nabor, lastniške oznake na številnih delih iz druge polovice 17. in začetka 18. stoletja pričajo o kontinuiranem in postopnem nastajanju knjižnega fonda že od samih začetkov navzočnosti frančiškanskega bratstva – in ne šele od Umekove donacije leta 1752. Med več kot tridesetimi naključno izbranimi in pregledanimi enotami iz tega obdobja smo odkrili le dva primerka, ki sta kazala nedvomne dokaze prehodnega Umekovega lastništva. V jezuitskem teološkem učbeniku *Cursus theologicus*³² iz leta 1707, katerega naslovna stran je prepredena s prečrtanimi vpisi lastništva, je tudi težko berljiv vpis: »*Ex Libris Johanni Ludovici Umechk*«. Podoben vpis prav tako najdemo v delu *Gigantomachia Orci oder Höllischer Riesenstreit*³³ Johanna Josepha Pocka iz leta 1732, ki ga zaradi vojnih in povojnih dogodkov, ki bodo nadrobneje predstavljeni v tretjem delu prispevka, hrani Pokrajinska knjižnica Celje. Knjiga je ovita v poznosrednjeveški rokopisni fragment, zaznamek Umekovega lastništva pa je na notranji strani platnice. Sistematičen pregled celotnega fonda in vseh vpisov lastništva bi bil sicer vsekakor nujen naslednji korak v raziskavi, vendar pa že zgoraj navedeni primeri jasno kažejo, da je samostan posedoval in zbiral knjižno gradivo že pred Umekovo donacijo, da so bratje konsistentno označevali lastništvo in da so knjige pridobivali glede na svoja zanimanja, smernice v sočasni teologiji, vsakdanje in študijske potrebe, institucionalne povezave ipd. Predvsem za potrebe študija in šolanja bratov lahko rečemo, da so bile pomemben dejavnik pri pridobivanju gradiva. Nazarski samostan je že v 17. stoletju postal redovna vzgojna hiša in to ostal tudi v 18. stoletju. Najprej je bil tu leta 1680 ustanovljen noviciat,³⁴ hkrati pa provincialni protokoli, ki jih naveda Špelič,³⁵ kažejo, da je v hiši očitno potekal določen del teološkega študija: tu so redovni kandidati poslušali predavanja iz prava, moralke in mistike. Naslovi del, ki jih navajamo zgoraj, posledično kažejo raznolikost teoloških disciplin, zastopanih med knjižnim gradivom, pridobljenim v drugi polovici 17. in prvi polovici 18. stoletja. Umekova donacija je torej najverjetneje prispevala k insti-

23 Brancati, Lorenzo. *Commentaria Fr. Lavrentii Brancati de Lavraea [...] in Quartum Librum Sentent. [...] Ioannis Duns Scoti*. Romae: Typographia Haredum Manelphy, 1653 (sig. 3-A-62).

24 Gennari, Teodoro. *Dies intelligibilis Scoticus in XII. horas theologicas divisus*. Venetiis: Apud Ioannis Baptistam Cataneum, 1674 (sig. 3-A-58).

25 Macedo, Francisco de Sancto Augustino de. *Scholae theologiae positivae ad doctrinam catholicorum*. Romae: [s.n.], 1664 (sig. 3-A-2).

26 Viva, Domenico. *Quesnellianae theses a SS. D. N. papa Clementine XI. confixae: Pars quarta*. Beneventi: Typographia Archiepiscopali, 1716 (sig. 5-A-76).

27 Weyer, Johannes. *Filius Dei adoptivus cum filio Dei naturali Christo Iesu ex principiis theologicis comparatus eiusque imagini ut conformis sit eundem imitas*. Ingolstadii: On Officina Typographica Joannis, 1672 (sig. 3-A-66).

28 Rodriguez, Alfonso. *Exercitium perfectionis et virtutum Christianarum*. Coloniae: Sumptibus Iohannis Antonii Kinckii, 1657 (sig. 9-D-13).

29 Pineda, Joannes. *Commentariorum in Job libri tredecim*. Venetiis: Apud Hieronymum Albricim, 1705 (sig. 3-A-57).

30 Steffan, Albert. *Tubae sonitus incitans et excitans justos et peccatores*. Augspurg: In Verlag Martin Veit, 1739 (sig. 3-A-4).

31 Mezger, Paulus. *Sacra historia de gentis Hebraicae ortu, progressu; bene et amle gestis, variaque fortuna: Libri V*. Augustae Vindelicorum: Apud Joannem Casprarum Ben-card, 1700 (sig. 3-A-60).

32 Gormaz, Joannes Baptista. *Cursus theologicus: Tomus I*. Augustae Vindelicorum: Sumptibus Georgi Schlüter, 1707 (sig. 3-A-63).

33 Pock, Johann Joseph. *Gigantomachia Orci oder Höllischer Riesenstreit*. München, Nürnberg: Bei Weber, 1723 (SIKCE IN: 4200708739).

34 Maurus Faidiga, *Bosnia seraphica*, str. 1095.

35 Špelič, Visoko šolstvo, str. 213; 233–238.

tucionalni artikulaciji knjižnice kot samostojne enote v okviru samostanskega gospodarstva ali ji dala večjo simbolno težo, nikakor pa ni bila izvorni akt, s katerim bi se knjižni fond šele oblikoval. Realna geneza knjižnice ostaja torej bistveno bolj razpršena, postopna in strukturirana okoli vsakdanjih potreb skupnosti.

Hkrati se ob obravnavi Umekovega volila odpira kar nekaj vprašanj. V oporoki, prepisani v *Diarium Conventus Nazarethani*, Umek navaja, da zapušča samostanu »vse svoje knjige«, »*libri mei omnes*« – podarjene knjige torej predstavlja kot svojo osebno knjižno zbirko. Pri tem ni povsem jasno, ali gre resnično za njegovo osebno knjižno zbirko, ki jo je posedoval kot fizična oseba, ali pa morda bolj za del fonda, ki je bil v njegovi upravi v okviru gornjegrajskega posestva oziroma tamkajšnje škofijske knjižnice. To drugo hipotezo podpirajo tudi številne prehodne lastniške oznake, med katerimi izstopa nenavadno veliko ekslibrisov različnih škofijskih duhovnikov. Na delu *Cursus theologicus*³⁶ iz leta 1707, ki nosi tudi Umekov ekslibris, so vidne vsaj še štiri temeljito prečrtane označbe lastništva; samo pri enem zapisu nam uspe razbrati ime kraja ali morda plemiške rodbine »Stubenberg«. Raziskati bi veljalo tudi provenienco ene izmed petih nazarskih inkunabul *Modus legendi abbreviaturas*,³⁷ tiskane leta 1499 v Strasbourgu, ki na naslovnici nosi ekslibris Baltazarja Tavčarja, nečaka škofa Janeza Tavčarja, arhidiakona in nadžupnika v Laškem ter enega glavnih predstavnikov katoliške obnove v prvi polovici 17. stoletja. Tudi vezave so tipološko precej raznolike. Nekatere knjige so sicer vezane v za samostane značilno belo usnje, pa vendar vezave še zdaleč niso tako enotne kot na primer v ljubljanski frančiškanski knjižnici: razlikujejo se po barvi usnja in drugih materialov, v zbirki pa najdemo tudi več primerkov, vezanih v reciklirane rokopisne pergamentne liste – kar daje slutiti, da bi se lahko fond oblikoval iz precej raznolikih virov.

Dokaz, da so bile med Umekovimi knjigami tudi take, ki so prehodno pripadale gornjegrajski škofijski knjižnici, bi lahko bila ena izmed knjig nazarske knjižnice, ki je zaradi dogajanja po drugi svetovni vojni trenutno v ljubljanskem Trubarjevem antikvariatu in je v procesu vračanja. Gre za postinkunabulo z lesenimi, v usnje ovitimi platnicami, na katerih sta zapisana knjigoveški

naslov *Codex M. Pirseri doctoris* in letnica 1591. Vsebuje delo s cerkvenopravno tematiko, ki bi ga morda lahko povezali z imenom Matthias Pyrser (ok. 1500–1550).³⁸ V njej je na notranji strani prednje platnice drobna rokopisna zaznamba: »*episcopo pp. librum 29*«. Sodeč po pisavi bi bil lahko vpis še iz 16. ali 17. stoletja, nedvomno pa kaže pripadnost škofu – kar glede na takratne cerkvene razmere pomeni, da bi lahko bila knjiga, vsaj v določeni fazi, tudi v gornjegrajski škofovi knjižnici. Še en namig, ki potrjuje to provenienco, najdemo morda v Terpinovem katalogu, popisu gornjegrajskih knjig iz leta 1655, ki prav v poglavju del s pravno tematiko med njimi navede tudi naslov: »*Piery Tractatus*«. ³⁹ Čeprav je med zapisom imena na naslovnici in v katalogu razlika, ki ne dovoljuje gotovega zaključka, je pomenljivo, da Primož Simoniti tudi na drugem mestu opazi podobno napako in predpostavlja, da je moral pisec besedilo očitno zapisovati po nareku.⁴⁰

Drugo ključno raziskovalno vprašanje, ki se odpira ob obravnavi Umekove oporoke, zadeva obseg njegove donacije, tj. kolikšno število knjižnih enot oziroma naslovov je obsegala. Na to vprašanje bi najlažje odgovorili, če bi posedovali katalog Umekovih knjig, ki je omenjen v popisu samostanskega arhiva v istem zvezku kot *Diarium*, in sicer v zadnjem poglavju pod črko Z, »*Miscellanea*«, kot 10. dokument v nizu: »*Inventarium librorum legatorum à R[evendiss]imo D[omi]no Umniq Comissario Oberburgensi. 1752.*«⁴¹ Žal pa ob pregledu vseh ohranjenih, a zaradi vojnih dogodkov zelo fragmentiranih korpusov arhivskega gradiva iz Nazarij⁴² tega inventarja zaenkrat ni bilo mogoče najti. Je pa v *Diariumu* ohranjena ocena vrednosti zbirke: 330 goldinarjev.⁴³ Vrednostna ocena sama po sebi ni povsem zanesljiva osnova

38 Matthias oziroma Maciej Pyrser iz Koźuchów (Freystadt) je bil poljski humanist, ki je bil sprva povezan s pisarniški krogi v Krakovu, kasneje pa je postal tajnik wrocławskega škofa Jakuba Salze. Doktoriral je iz obojega prava v Bologni, bil pa je tudi študent slavnega šlezjskega humanista Libanusa iz Legnice, na čigar pobudo je objavil prvo grško slovnico v poljščini. Pyrser je zaenkrat najverjetnejša oseba, ki bi jo lahko označeval zapis na platnicah – pri čemer pa ni povsem jasno, ali gre za lastniški zapis ali pa je bil dejansko avtor dela (Barycz, *Śląsk*, str. 82).

39 NSAL, *Index librorum et Authorum Bibliothecae Oberburgensis*, fol. iir.

40 Simoniti, *Med knjigami*, str. 276. Pisec je Herbersteinov priimek izmaličil v »Sigismundi ab Hermstein«.

41 AFSNz, *Diarium Conventus Nazarethani*, non sig., Popis arhiva, sub lit. Z, n. 10.

42 Deli arhiva so v mariborskem Nadškofijskem arhivu, v frančiškanskem provincialnem arhivu v Ljubljani ter v arhivu in knjižnici samostana Nazarje.

43 AFSNz, *Diarium Conventus Nazarethani*, non sig., sub lit. H, n. 2: »*qui appretiati fuere pro 330 fl.*«

36 Gormaz, Joannes Baptista. *Cursus theologicus: Tomus I. Augustae Vindelicorum: Sumptibus Georgi Schlüter*, 1707 (sig. 3-A-63).

37 Wernherus iz Schussenrieda et al. *Modus legendi abbreviaturas in vitroque iure sive processus iuris*. Strassburg: Georg Husner, 1499 (ISTC No. im00760000).

za rekonstrukcijo obsega fonda, saj so se cene posameznih knjig v 18. stoletju močno razlikovale. To kaže denimo okoli 30 let mlajši katalog Zoisove knjižnice,⁴⁴ ki ima vpisane vrednosti knjig v precej raznolikem razponu. Primerjalno gradivo iz druge polovice 18. stoletja pa vendarle omogoča vsaj okvirno orientacijo.⁴⁵ Tako je bila na primer zbirka ljubljanskega škofa Karla Janeza Herbersteina, ki je obsegala 1.365 knjig, ob njegovi smrti leta 1788 ocenjena na 1.322 goldinarjev, kar pomeni povprečno približno en goldinar na knjigo.⁴⁶ Če bi to razmerje prenesli na Umekovo zbirko, bi vrednost 330 goldinarjev pomenila najverjetneje med 250 in 350 knjig, pri čemer pa gre za zelo grobo oceno, saj ni mogoče vedeti, ali so bile Umekove knjige po vsebini, formatu in stanju primerljive s Herbersteinovimi. Natančnejšo številko lahko poda le najdba inventarnega seznama, na katerega se diarij izrecno sklicuje. Zanimivo je tudi, da so protestantske knjižnice iz 16. stoletja, kolikor imamo ohranjenih inventarjev s cenami, kazale podobna razmerja: knjižnica Felicijana Trubarja (141 slovenskih knjig in 268 drugih publikacij) je bila denimo ocenjena na 170 goldinarjev, Dalmatinova pa na 211 goldinarjev za 225 naslovov.⁴⁷ Čeprav gre za precej zgodnejše obdobje, se razmerje med številom knjig in njihovo denarno oceno spet giblje okrog enega goldinarja na knjigo.

Prav z vprašanjem protestantike pa je povezana še zadnja dilema v zvezi z Umekovo donacijo, in sicer: Ali bi lahko vsebovala protestantske knjige oziroma knjige iz protestantskih zbirk, ki so torej prav prek nje prišle v nazarsko samostansko knjižnico? V Nazarjah namreč najdemo ne navadno veliko protestantskega gradiva: Luthrovo Biblijo iz leta 1535, zelo redki izvod Trubarjevega prevoda evangelijev *Ta prvi deil tiga Noviga testamenta* iz leta 1557, kar dve Dalmatinovi Bibliji iz leta 1584, kakor tudi *Sylva vocabulorum* protestantskega teologa Heinricha Decimatorja in delo *Nomenclator trilinguis* Nikodema Frischlina, rektorja protestantske stanovske šole v Ljubljani.

ni.⁴⁸ Znano je, da so zapuščine slovenskih protestantov in ljubljanske stanovske šole proti koncu stoletja prehajale v knjižnico kranjskih deželnih stanov.⁴⁹ Deželni knez je večkrat poskušal doseči izročitev teh knjig, najprej leta 1604, naposled pa najuspešneje leta 1617, ko naj bi jih delno zažgali, ostanek pa izročili jezuitskemu kolegiju.⁵⁰ Gradivo, ki je v začetku 17. stoletja pripadalo stanovski knjižnici in je ubežalo grmadi,⁵¹ pa vendarle ni prišlo samo v knjižnico ljubljanskega jezuitskega kolegija, temveč so si ga razdelile različne institucije. Knjižnica ljubljanskega frančiškanskega samostana tako hrani Dalmatinovo Biblijo z ekslibrisom Primoža Trubarja, ki je tja prišla ob napoleonski ukinitvi ljubljanskega kapucinskega samostana. Najverjetneje je bila del očetove knjižne dediščine, ki jo je Felicijan Trubar leta 1600 prodal stanovski knjižnici.⁵² Tako bi lahko tudi sklepali, da je škof Hren del protestantskih knjig iz stanovske knjižnice shranil v knjižnici gornjegrajske škofijske palače. Ta misel je bila prisotna še konec 18. stoletja, ko jo je Anton Tomaž Linhart uporabil kot argument, da bi morale gornjegrajske knjige pripasti načrtovani javni (prihodnji licejski) knjižnici v Ljubljani: »Drznelo si opozoriti nanjo, ker je, četudi z že bolj daljno pravico, last kranjskih deželnih stanov. Sestoji večidel iz knjig, ki jih je zasegel v začetku 17. stoletja, v dobi verske reformacije, takratni reformacijski komisar Tomaž Hren, knezoškof v Ljubljani, jih odvezel nekatoliškim deželnim stanovom, da bi jim iztrgal iz rok vse pripomočke krivoverstva, in jih v svoji rezidenčni graščini v Gornjem Gradu položil kakor v grob, ne da bi mu bila gorečnost pustila vsaj toliko časa, da bi odbral knjige, ki se tičejo vere, od knjig indiferentne vsebine, da celó od klasikov.«⁵³

To Linhartovo mnenje sprejema tudi Simoniti, ki v prispevku o gornjegrajski knjižnici obširno obravnava usode protestantskih zbirk.⁵⁴ Potrjuje že znano ugotovitev, da sta dve protestantski knjigi v Gornji Grad prišli iz zbirke Lenarta Budine, ob primerjavi Terpinovega kataloga gornjegrajskih knjig in inventarja Narodne in univerzitetne

44 SI AS 1052, Zois, Žiga (1780–1782), fasc. 19, *Katalog der Bücher die sich in der Bibliothek des Herrn Baron Sigismund Zois Freyherrn v. Edelstein befinden*.

45 Za usmeritve glede ocenjevanja vrednosti knjig se zahvaljujemo Sonji Svolišak in Luku Vidmarju. Za splošni oris baročnih knjižnic na Slovenskem in njihovih vrednosti prim. Vidmar, Knjižnice na Slovenskem v zgodnjem novem veku.

46 Herberstein, Karel Janez, Eger, Janez Friderik (1788). *Verzeichniss der Fürst bischofl. Karl Graf von Herbersteinisch. Verlass-Bücher* (NUK IN: 71827456); prim. Dular, Knjižnica knezoškofa Karla Janeza Herbersteina.

47 Dular, Antični avtorji, str. 133–134.

48 Prim. Ditmajer, Prepovedane knjige, str. 30–31.

49 Vidmar, Knjižnice, str. 271.

50 O tem poroča tudi jezuitska kronika *Historia annua*: »Nekaj so jih odstopili kolegiju, druge so končale na grmadi. Podobne knjige so odvezli naši mnogim drugim v mestu.« *Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove: (1596–1691)*, str. 80.

51 Prim. Vidmar, Požiga protestantskih knjig v Ljubljani leta 1600 in 1601.

52 Za razjasnjevanje teh okoliščin se zahvaljujemo Luku Vidmarju, ki pripravlja razpravo prav o tem izvodu.

53 Linhart, *Zbrano delo I.*, str. 545.

54 Simoniti, Med knjigami, str. 285–296.

knjižnice Ljubljana (NUK) ter Semeniške knjižnice pa enako ugotavlja še za vsaj enajst naslovov.⁵⁵ Meni pa tudi, da v Terpinovem katalogu ni popisana vsa protestantika, ki jo je gornjegrajska knjižnica posedovala leta 1655, posebno ne vse knjige v slovenskem jeziku: »Da ni navedenih več protestantskih tiskov, bi si še lahko razložili s tem, da so knjige, preden so jih uredili in popisali, temeljito odbrali in izločili vse, kar je bilo sumljivega ali je dišalo po krivoverstvu. Težje pa bi si bilo misliti, da bi na gornjegrajskih policah ne bila stala na primer Čandkova *Evangelija inu listuvi* iz leta 1613. Če jih v katalogu ni, to še ne pomeni, da jih v knjižnici res ni bilo, zakaj tudi sicer lahko, kot bomo pokazali, trdimo, da je v današnji Narodni in univerzitetni knjižnici precej knjig, ki so bile pred 1655 nesporno v Gornjem Gradu, pa niso zapisane v Terpinovem katalogu.«⁵⁶

Od slovenskih protestantskih knjig je tako v Terpinovem katalogu z drugo roko na koncu prvega razdelka *Scriptura sacra* zapisana zgolj »*Biblia Slavonica in fol*«. ⁵⁷ O tem izvodu Simoniti meni, da gre nedvomno za Dalmatinov prevod.⁵⁸ Ali je mogoče, da bi ta izvod slabo stoletje kasneje z ostalimi Umekovimi knjigami zapustil Gornji Grad in končal v Nazarjah? Le en nazarski izvod je dovolj dobro ohranjen, da je na njegovi platnici mogoče razločiti vanj vpisane ekslibrise in raziskovati njegovo provenienco. Že Vlado Novak je razbral, da je pripadal Janezu Weidingerju, predikantu v znameniti protestantski postojanki v Govčah pri Žalcu, središču protestantizma na Celjskem v zadnji četrtini 16. stoletja.⁵⁹ Ta je na naslovnici pripisal, da so mu Biblijo podarili štajerski deželni stanovi leta 1586. V začetku leta 1600 je bila ta luteranska cerkvena občina nasilno razrušena po naročilu protireformacijske komisije pod vodstvom sekovskega škofa Martina Brennerja. Ali bi bilo mogoče, da bi na Celjskem zaplenjene knjige končale v rezidenci škofa sosednje škofije ali pa je treba poiskati drugačno, bolj verjetno teorijo o provenienci tega izvoda v Nazarjah?

Vsa ta vprašanja kažejo na jasno potrebo po sistematičnem raziskovanju celotnega nazarskega fonda, ki bi vključevalo natančno analizo mnogih provenienčnih vpisov, ekslibrisov, tipologije vezav in drugih materialnih značilnosti. Takšna analiza bi omogočila razločevanje različnih plasti oblikovanja knjižnice, hkrati pa osvetlila poti,

po katerih so posamezne enote prispele v fond. V tem kontekstu bi bila posebej dragocena primerjava z gradivom, ki je konec 18. stoletja prešlo v licejsko knjižnico v Ljubljani, saj bi lahko pokazala, v kolikšni meri je bila nazarska knjižnica deležna istega procesa redistribucije protestantske knjižne dediščine. S tem bi pridobili trdnejšo osnovo za presojo, ali je nazarska knjižnica v posameznih segmentih neposredno povezana z gornjegrajsko zbirko – na kar nakazujejo tudi popis, analiza in poskus identifikacije srednjeveških rokopisnih fragmentov, ki jih najdemo med nazarskim gradivom. Prve ugotovitve v povezavi z raziskovanjem tega dela gradiva bodo podane v nadaljevanju članka.

SREDNJEVEŠKI ROKOPISNI FRAGMENTI

Čeprav samostanska knjižnica spričo časa svojega nastanka ne premore srednjeveškega rokopisnega gradiva v smislu samostojnih enot, tj. rokopisnih kodeksov, kljub temu hrani vsaj 26 dragocenih rokopisnih fragmentov.⁶⁰ Njihova natančna preučitev bi lahko razkrila še marsikateri podatek o izvoru starejšega pisnega gradiva, pa vendar so ti dragoceni izrazi srednjeveške intelektualne in kulturne zgodovine v Nazarjah še docela neraziskani. V nadaljevanju je predstavljen elementaren poskus popisa teh fragmentov, s čimer smo naredili prvi korak k njihovi celostni katalogizaciji in natančnejši analizi.

Rokopisne fragmente frančiškanske knjižnice Nazarje lahko najprej razdelimo na 1.) »samostojne« fragmente, torej tiste, ki so že ločeni od določene knjižne enote, in 2.) fragmente, ki še vedno služijo kot (enoslojne) platnice tiskanih del.

Šest »samostojnih« rokopisnih fragmentov je bilo v knjižnici že razstavljenih – najdemo jih v osrednjih vitrinah kot del stalne razstave –, pa vendar zaenkrat še niso bili deležni natančnejše obravnave, ne glede datacije ne glede vsebine.⁶¹

Najstarejša med njimi sta verjetno pergamentna bifolija graduala, ki je posebej zanimiv zaradi

⁵⁵ Simoniti, Med knjigami, str. 295–296.

⁵⁶ Simoniti, Med knjigami, str. 273–274.

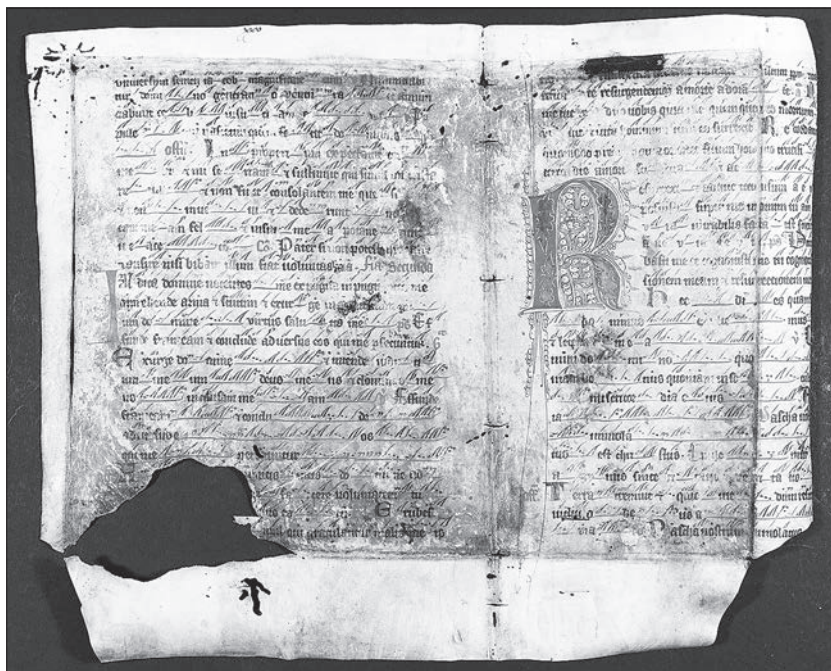
⁵⁷ NŠAL, *Index librorum et Authorum Bibliothecae Oberburgensis*, fol. iv.

⁵⁸ Simoniti, Med knjigami, str. 273.

⁵⁹ Novak, Nov primerek, str. 178.

⁶⁰ Besedico »vsaj« na tem mestu stavimo zato, ker število označuje zaenkrat odkrite in dostopne fragmente, ne pa tudi tistih, ki se še skrivajo znotraj knjižnih platnic in bi jih bilo mogoče doseči z restavratorskimi posegi.

⁶¹ Ker gre za samostojne kose, ostanke iz rokopisov iztrganih strani ali s platnic že odstranjene fragmente, bi si ti prav kot samostojne rokopisne enote zaslužile natančen opis: opis izvora fragmenta in vloge v prvotni in poznejši rabi, opis materialnih lastnosti in kodikoloških podatkov, predstavitev vsebine in paleografskih potez ter opis inicial in drugih prvin, če so relevantne za podatke o času in kraju nastanka. Ker v pričujočem prispevku za vse naštetu ni dovolj prostora, bo to storjeno v kasnejši samostojni publikaciji.

Slika 1: Bifolij nesigmateške graduala. Na levi strani zgoraj lepo vidna številka strani (21). Na tem foliju je zapisana liturgija za ponedeljek velikega tedna, medtem ko je na desnem foliju vidna prelepa iniciala R za velikonočni Resurexit.

zapisa z nediastematskimi nevmami (slika 1).⁶² Bifolija lahko uvrstimo v skupino fragmentov, ki velja za najboljše skupino fragmentov kate-regakoli nevmatskega graduala med tistimi, ki so se – vedno v obliki knjigoveškega gradiva – ohranili pri nas.⁶³ Njegov največji del (6 bifolijev) je v frančiškanskem samostanu v Kamniku (KAM 105, a. e. I), znana sta še dva bifolija iz Sadnikarjeve zapuščine (danes ZAL),⁶⁴ leta 2021 pa je Nataša Golob k njemu umestila še dva bifolija iz rokopisne zbirke NUK (Ms. 2017), ki sta ovijala prvi zvezek knjige Janeza Ludvika Schönlebn *Carniola antiqua et nova*.⁶⁵ Kot navaja Snoj, naj bi bile vse vezave, kjer so bili uporabljeni foliji tega graduala, delo istega knjigoveza, na podlagi signatur pa je mogoče predvidevati, da so bile last iste knjižnice, najverjetneje frančiškanskega samostana v Kamniku.

Gradual je bil sprva svetle, skoraj bele barve, ki jo je mogoče videti na delih, ki so bili očitno vpognjeni v funkciji zavihkov, medtem ko na preostalem delu površine jasno vidimo temnejši od-tis na mestu, ki je služilo kot zunanji ovitek knjige. Besedilo obsega 25 vrstic, pisava pa je s hitro

roko pisana knjižna gotica, značilna za prvo polovico in sredino 14. stoletja. Nataša Golob v opisu NUK-ovega rokopisnega fragmenta istega graduala le-tega umešča v zadnja stoletja pred sredi- no 14. stoletja in za kraj njegovega nastanka pred- laga Kranjsko.⁶⁶ Rubrike so bile dodane nakna- dno, a z isto roko, z rdečilom pa so zapisane tudi liturgične oznake s svojevrstnimi začetnicami, medtem ko so iniciale v glasbenem besedilu črne lombarde, včasih okrašene s preprostim nitastim okrasjem ali poudarjene z rdečilom. Na nazar- skem fragmentu izstopa prefinjeno izdelana sli- karska iniciala R s sicer rdečim polnilom, znotraj katerega so izrisani še štirje zeleni listi. Notranja polja iniciale so zapolnjena s skupinami brstov, izrisanimi z modro tinto, prav takšne barve je gosta biserna obroba na levi strani, medtem ko na desni najdemo nekoliko drugačno, trnastim izrastkom podobno okrasje.

Čeprav so bili fragmenti graduala, med kate- re spadata tudi nazarska bifolija, že obravnavani, zaenkrat še niso bili razporejeni v smiselno zaporedje glede na liturgični koledar. Nazarski fragment vsebuje besedilo bogoslužja velikega tedna, in sicer od ponedeljka do četrtega – petek nato manjka –, zatem pa zopet vigilijo na veliko soboto in začetek obhajanja velike noči. Izposta- viti velja tudi že izvorno numeracijo folijev, ki je v primeru nazarskih fragmentov na treh folijih le- po vidna. V nasprotju s siceršnjo navado številče- nja *recto* strani folija so oštevilčene *verso* strani. Razberemo lahko številke XXV, XXVI in XXXII, saj

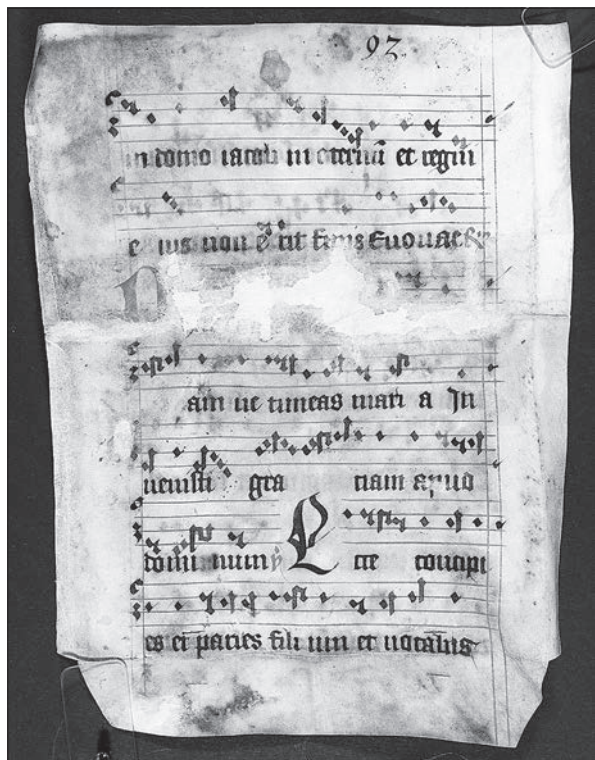
⁶² Nediastematske nevmi ne razlikujejo intervalov in posredujejo zgolj obris melodije. Tako naj bi srednjeveškim kantorjem, ki so speve tako ali tako znali na pamet, služile zgolj kot spominsko pomagalo (Snoj, *Srednjeveški glasbeni kodeksi*, str. 28).

⁶³ Golob, *Srednjeveški rokopisi*, str. 121, op. 219. Nataša Golob takšno skupino fragmentov, ki pripadajo istemu rokopisu, imenuje »fragmentna gruča« oziroma kalkirano »fragmentni klaster«.

⁶⁴ Snoj, *Srednjeveški glasbeni kodeksi*, str. 26.

⁶⁵ Golob, *Srednjeveški rokopisi*, str. 120, kjer najdemo nadvse natančen opis fragmentov navedenega graduala.

⁶⁶ Golob, *Srednjeveški rokopisi*, str. 119.

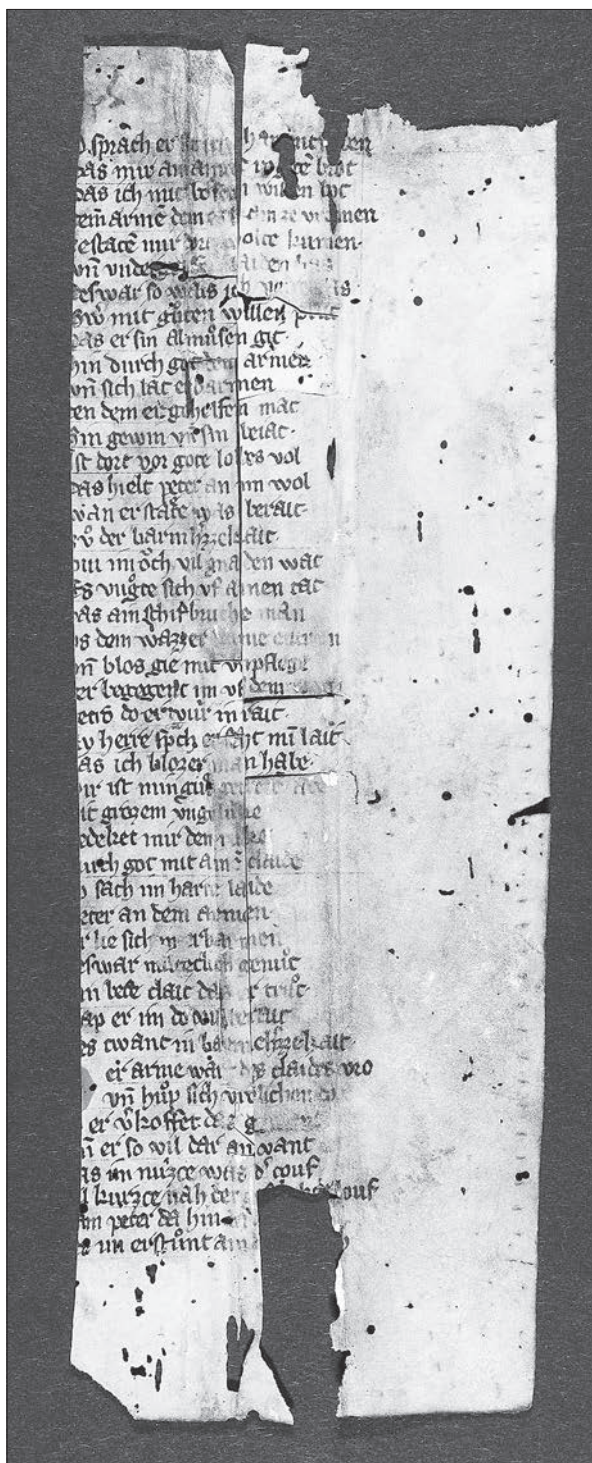
Slika 2: Fragment graduala s konca 14. ali začetka 15. stoletja, lepo vidna iniciala z riličastim podaljškom.

na enem izmed folijev številko prekriva z debelo črno tinto napisana signatura, vendar lahko na podlagi vsebine ugotovimo, da je bila pod signaturo številka xxxi. Če torej rekonstruiramo razporeditev obeh ohranjenih bifolijev znotraj rokopišne lege iz štirih bifolijev, ugotovimo, da notranja bifolija (8 strani, na katerih je bilo najverjetneje bogoslužje velikega petka in deloma velike sobote) manjkata. Naloga za prihodnost ostaja razporeditev nazarskih in drugih fragmentov glede na njihovo mesto znotraj omenjenega graduala.

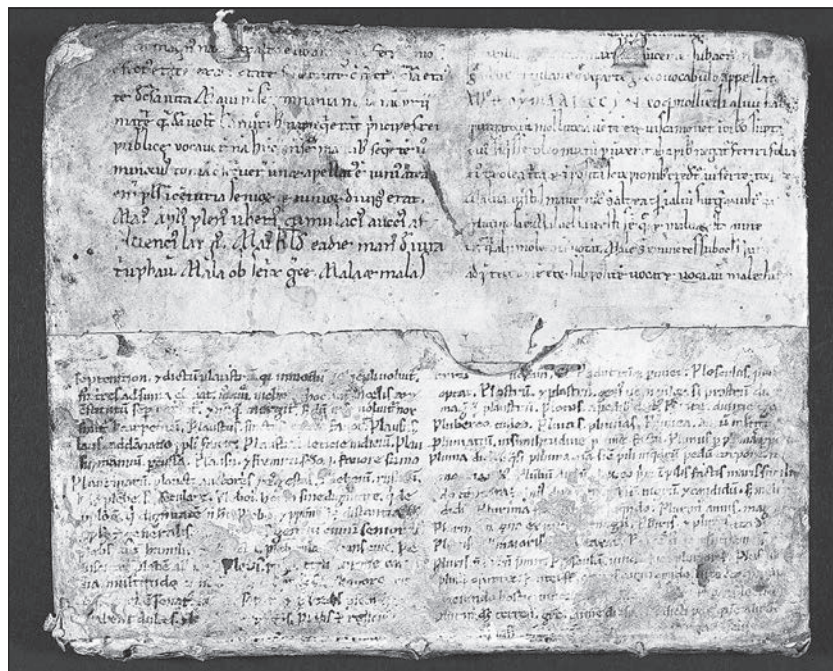
Glede na starost sledita še fragmenta, ki sta del istega, tokrat diastematskega graduala (slika 2), na kar je mogoče sklepati na podlagi pisave, barv in enakih robov. En fragment je bil po sredini razrezan in je po obliki sodeč morda služil kot varovalo zunanje strani neznanega, a verjetno precej obsežnega kodeksa. Besedilo je na izvornem gradualu obsegalo 7 vrstic, pri čemer jih je pri manjšem fragmentu vidnih le 6. Pisava je lepa in pravilna knjižna gotica *formata*, ki bi jo lahko (sodeč po naprednih oblikah *a* in *o*) uvrstili v prvo polovico 15. stoletja. Kvartno črtovje je zarisano z rdečilom, prav tako liturgične oznake in preproste iniciala, z izjemo nekaterih kasneje dodanih črnih inicial z dolgimi okrasnimi zankami v obliki rilca (*Elefantenrüssel*). Pri fragmentu, kjer se je ohranil celoten folij, je ta na sredini poškodovan in težko berljiv, a vendar lahko razberemo odlomek iz Lk 1,32-33, ki je v bogoslužju sicer predviden za

praznik Gospodovega oznanjenja (25. marec) ali za praznik sv. Luka (18. oktobra).

Med samostojnimi fragmenti sta še nemška fragmenta, ki sestavljata približno dve tretjini enega samega razrezanega folija (slika 3). Kosci folija so bili bržkone uporabljeni kot knjigoveške okrepitve, kljub temu pa so na njem še lepo vidne sledi pikiranja in ravnila. Na foliju je v še ne

Slika 3: Recto dveh fragmentov, ki sestavljata isti folij neznanega nemškega rokopiša z rimanim besedilom biblične vsebine.

Slika 4: Zadnja platnica knjige dohodkov in izdatkov cerkve sv. Nikolaja, kjer vidimo dva rokopisna fragmenta iz različnih obdobj.

povsem kurzivni knjižni gotici *textualis* v 45 vrsticah zapisano besedilo v nemščini. Na *recto* strani fragmenta lahko razberemo, da je besedilo rimano, medtem ko na *verso* strani vidimo, da so za začetnice uporabljene rahlo povečane minuskule, ki so poudarjene z rdečilom. Datacija fragmenta in določitev vsebine sta težavni, saj polovica besedila manjka, hkrati pa je na delu folija skoraj v celoti zabrisano: široko bi ga lahko morda uvrstili okrog sredine 14. stoletja, glede na redke berljive besede pa bi lahko šlo za Apostolska dela.⁶⁷

Poleg opisanih se je med samostojnimi fragmenti ohranil še en fragmentni kosček velikosti približno 45 x 10 mm, na katerem pa je vidnih zgolj nekaj črk v knjižni gotici in tanek ostanek rubruma.

Nobene pozornosti niso bili deležni rokopisni fragmenti, v katere so oviti nekateri nazarski tiški in en rokopisni zvezek. Ob pregledu knjižnega gradiva je bilo mogoče identificirati 21 takšnih knjig. Fragmenti so iz pergamentne podlage, večinoma prevlečeni čez leseno ali kartonasto osnovo. Žal so nekateri zamazani in tako obledeli, da jih je nemogoče kodikološko opisati ali razbrati njihovo vsebino,⁶⁸ nekateri so bili kasneje prekriti

z drugimi materiali, na primer usnjem,⁶⁹ pri nekaterih pa so bili fragmenti denimo uporabljeni zgolj za krepitev hrbitišča in so zato premajhni, da bi jih lahko natančneje opisali in razbrali.⁷⁰

Opis rokopisnih fragmentov v platnicah knjig velja začeti z edinim primerom, kjer je v rokopisni fragment vezan rokopisni zveščič. Gre za že omenjeni *Liber proventuum et expensarum ecclesiae sancti Nicolai in Rastok*. Prednja platnica tega rokopisnega zveščiča je tako obledela, da fragmenta na njej ni mogoče razbrati, medtem ko sta na zadnji platnici vidna dva različna fragmenta (slika 4). Na strani, ki je dalj od hrbitišča knjige (na sliki zgoraj), so vidni sledovi zaklopk, pod njimi pa fragment rokopisa, ki je najverjetneje najstarejši izmed odkritih fragmentov. Zapisan je v težko določljivi pisavi na prehodu med karolinško minuskulo in gotico, pri njej pa je mogoče zaznati vplive diplomatske roke.⁷¹ Časovno bi lahko predlagali umestitev na konec 12. ali začetek 13. stoletja. Tudi z vidika vsebine je ta fragment težko določiti. Na nekaterih mestih lahko razberemo

67 Pisava je že precej poenostavljena, a še ne kurzivna, edina naprednejša elementa sta odprta a in o ter ponekod kurzivni l, hkrati pa s še ni podaljšan, pa tudi b, l in h se še ne dvigujejo previsoko. Razberemo lahko nekatere besede, na primer Peter, Armen, Barmherzig, Schiffbruch etc.

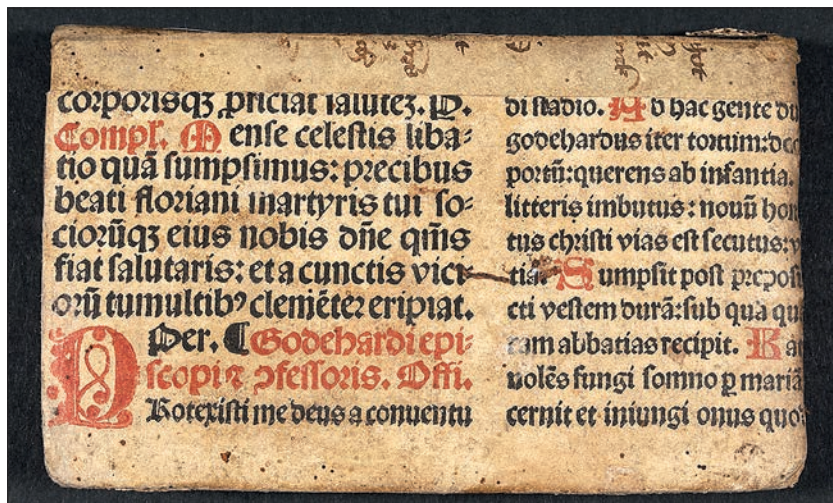
68 Prim. Artur von Münster, *Franciscanerisches Martyrologium*. Würzburg: [s.n.], 1644 (sig. 5-C-6; platnice so povsem neberljive); Pietro de Palude, *Thesaurus novus enarrationum Evangelicarum*. Venetiis: [s.n.], 1575 (sig. 2-F-62); Baldvini Ivnii ordinis Minorum. Antverp: Sumptibus

Haeredum Martini Nutij, 1611 (sig. 4-F-65); Alonso di Vigliegas, *Legendario delle vite de santi Detti estravaganti*. Benetke: [s.n.], 1656 (sig. 5-E-35). Pri delu Abrahama iz Sv. Klare, *Grammatica religiosa, que Pie docet declinare a malo*. Salzburg: Typis ac Sumptibus Melchioris Haan, 1691 (sig. 1-D-66), pa lahko kljub poškodovanim platnicam vidimo, da gre za gradual.

69 Prim. Michaelae Angelo, *Constitutiones et statuta generalia Cismontanae familiae*. Rim: [s.n.], 1663 (sig. 5-C-7).

70 Prim. Matthias Faber, *Concionum opus tripartitum Pars prima*. Coloniae Agrippinae: Sumptibus Haeredum Joannis Widenfeld, 1693 (sig. 3-F-68).

71 Opazimo lahko starinsko obliko črke a, ligaturo za et, ki se pojavlja celo sredi besed, ter dve različni obliki črke d, uncialno in pokončno.

Slika 5: Fragment sanktoriala, na katerem lahko na levi strani beremo zaključek oficija za god sv. Florijana, na desni pa začetek oficija za god sv. Gotarda, levo spodaj rdeča iniciala.

izpise iz Izidorjevih *Etimologij*: na levi polovici folija zgoraj najdemo odlomek iz 5. knjige (33.8, *De legibus et temporibus*), kjer Izidor razlaga ime na mesecev,⁷² sledi pa mu pripis iz srednjeveškega šolskega florilegija sinonimov *Synonima Ciceronis*.⁷³ Na zgornjem delu strani sta odlomka iz 17. knjige Izidorjevih *Etimologij* (*De rebus rusticis*), najprej 10.5,⁷⁴ nato 9.75,⁷⁵ pri čemer gre pri obeh za opise rastlin. Izpostaviti velja tudi zapis v grščini, ki je sicer zapisan z nerodno, grških črk nevajeno roko (»απο θουμαλυσσυν« <sic!>).

Fragment na desni polovici zadnje platnice, ki je bliže hrbitišču knjige (na sliki spodaj), je močno poškodovan in zato težko berljiv, zagotovo pa gre za mlajši rokopis. Pisava je s hitro roko pisana zgodnja gotska minuskula, ki bi jo bilo mogoče datirati v začetek 13. stoletja. Zaenkrat je bilo mogoče razbrati zgolj nekaj stavkov v levem stolpcu – ti pa zopet prihajajo iz Izidorjevih *Etimologij*.⁷⁶ Pa vendar besedilo ni strnjeno in tako bolj kot vtis prepisa vzbuja občutek, da gre za razdrobljene zapiske. Na polovici strani je črna tinta že oksi-

drala v rjavkast odtenek, zaradi česar je besedilo skorajda neberljivo, morda pa bi ga vsaj malce bolje razkrila morebitna restavracija.

Velika večina omenjenih knjig je ovita v fragmente liturgičnih rokopisov. Enega lepših fragmentov najdemo na platnicah dela *Ars metrica*,⁷⁷ ki je ovito v bifolij lepo ohranjenega sanktoriala (slika 5), na katerem lahko na levi strani beremo zaključek oficija za god sv. Florijana (4. maj), na desni pa začetek oficija za god sv. Gotarda (5. maj). Sanktorial je pisan v poznejši gotici s konca 14. ali začetka 15. stoletja različnih velikosti, v temnem črnilu, ki se izmenjuje z rubri, na začetku oficija sv. Gotarda pa je lepo izdelana iniciala *P*(*rotexime deus a conventu*). Hrbtišče knjige je dodatno utrjeno s fragmentom v nemščini, zapisanim v hitri gotski kurzivi. Tudi delo *Sermones in epistolas et evangelia dominicarum* Wilhelma Alverna⁷⁸ je ovito v sanktorial s konca 14. ali začetka 15. stoletja, razpoznamo lahko oratorij ob prazniku sv. Kunigunde. Po ohranjenosti zagotovo izstopata deli *Universa theologia scholastica* in *Scholae Theologicae Scotistarum* Bernarda Sanniga,⁷⁹ ki sta v Nazarje prišli istočasno, leta 1665,⁸⁰ in še nista zapisani v digitalnem katalogu. Obe deli sta oviti v fragmente istega psalterja, prelepega dela iz 15. stoletja, ki je pisano v zaokroženi gotici s številnimi humanističnimi potezami (slika 6).

Nadalje so platnice dela Bartolomeja Holzhauserja *Vitae clericorum Saecularium in communi*

72 »Maius dictus a Maia matre Mercurii; vel a maioribus natu, qui erant principes reipublicae ... Antea enim populus in centurias seniorum et iuniorum divisus erat.« Izid., *Etym.* 5.33.8.

73 Gre za srednjeveško (ok. 7.–9. stoletje) latinsko leksikalno ali retorično delo, v katerem so bili zbrani sinonimi, pogosto povzeti iz Cicerovega besedišča, uporabljali pa so ga v šolskem ali samostanskem okolju z namenom poučevanja retorike. Na fragmentu najdemo zapisane naslednje besede: »Maius: amplius, plenius, uberius, cumulatius, auctius, affluentius, largius«.

74 »Malva ex parte Graeco vocabulo appellatur από τὸ μαλάσσειν, eo quod molliendi alvum solvendique naturam habeat. Cuius sucus, si quis se oleo mixto perunxerit, ab apibus negatur feriri. Folia eius ex oleo trita et inposita scorpionibus creduntur afferre torporem.« Izid., *Etym.* 17.10.5.

75 »Althaea malva agrestis, sive malvaviscus; sed althaea, quod in altum surgit, viscus, quia glutinosa est.« Izid., *Etym.* 17.9.75.

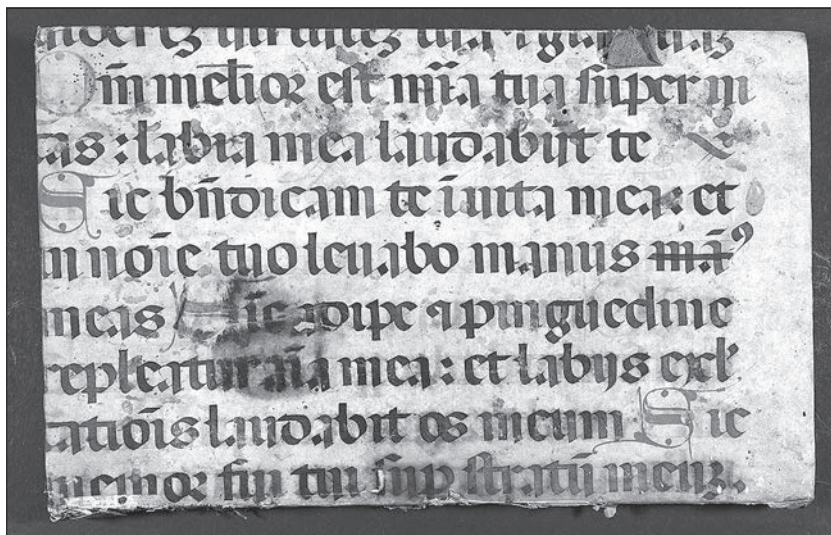
76 »Pluma quasi pilula, nam sicut pili in quadrupedum corpore, ita pluma in avibus.« Izid., *Etym.* 12.7.8.

77 *Ars metrica sive ars condendorum eleganter versuum*. Dillingae: Sumpt Joan. Casp. Bencard, 1682 (sig. 4-I-10).

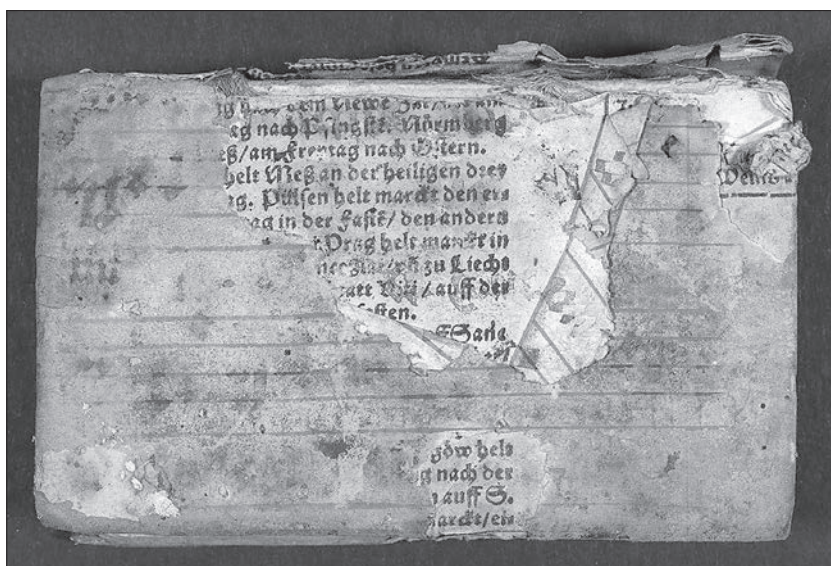
78 Alvernus, Wilhelm. *Sermones in epistolas et evangelia dominicarum*. Monachii: [s.n.], 1543 (sig. 3-F-23).

79 Sannig, Bernard. *Universa Theologia scholastica*. Praga: Michalek, 1689; Id. *Schola theologia Scottistarum*. Praga: Typis Archi-Episcop in Emmaus, per Joannem Mattis Factorem, 1681.

80 O tem pričata zapisa s penkalom na prvi strani obeh knjig: *Pro conventu Nazarethano* 1665.

Slika 6: Fragment psalterja iz 15. stoletja, razberemo lahko nekaj vrstic psalma 62 (Sic benedicam te in vita mea/et in nomine tuo levabo manus meas).

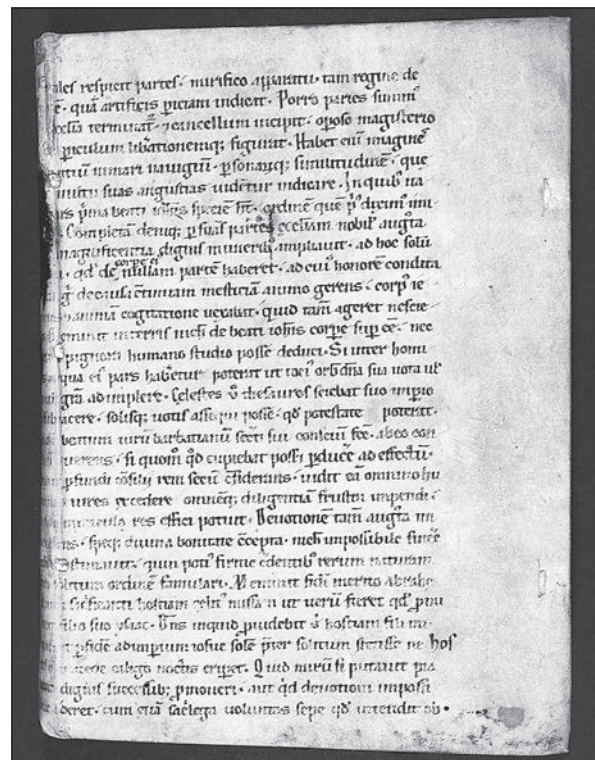
Slika 7: Fragment graduala s konca 14. stoletja, pod katerim je viden še en fragment nemškega tiska.

Slika 8: Fragment liturgičnega koledarja iz 15. stoletja.

*viventium*⁸¹ ovite v brevir, pisan v gotici *textualis* s konca 14. ali začetka 15. stoletja. Na njih lahko razberemo odlomek iz Lk 6,8-10, na drugi strani pa iz Rim 5,12-14. Fragmente iz brevirja, ki sodijo v približno isto obdobje, najdemo tudi na platnicah dela *Dies Christianus*.⁸² V rokopisne fragmente z besedilom iz brevirja je ovito tudi delo *Secretarius*, kjer lahko razberemo del himne za jutranjice *Iam lucis orto sidere*.⁸³ Dve deli sta zaviti v fragmente gradualov: delo Nikolaja Causina *La sapienza evangelica*⁸⁴ je ovito v precej obledel gradual, zapisan v gotici *textualis formata*; podobno velja za izbrana Cicerova dela,⁸⁵ pri katerih pa skozi drobno raztrganino ob prehodu v zavihek vidimo še en fragment nemškega tiska, in sicer velikonočnega koledarja »Schreibkalender« (slika 7). Delo *Prediche* Francesca Panigarole⁸⁶ je ovito v že povsem zbledel liturgični koledar, ki že sodi v 15. stoletje, kljub obledelosti pa je na njem še vidna čudovita iniciala (Slika 8).

Zelo zanimiva sta rokopisna fragmenta posvetne vsebine, ki ovijata knjigo z deloma *De officio, et potestate episcopi* in *Pastoralis sollicitudinis* Avguština Barbose iz leta 1647⁸⁷ ter knjigo z delom *Praxis episcopalis* Pavla Piaseciusa iz leta 1620.⁸⁸ Tudi ta fragmentna bifolija zagotovo prihajata iz istega rokopisa, pisanega v lepo berljivi humanistični pisavi z nekaterimi gotskimi potezami, a številnih novih oblik (slika 9). Vsebinsko gre za delo s hagiografsko vsebino, ki ga zaenkrat kljub poglobljenemu raziskovanju še ni bilo mogoče natančno določiti. Prvi bifolij opisuje gradnjo cerkva v Raveni pod vodstvom cesarske regentke Gale Placidije (392–450), omenjen pa je tudi njen spovednik, sv. Barbatian. Drugi bifolij nedvomno posreduje eno izmed različic življenjepisa oziroma trpljenja sv. Katarine Aleksandrijske. Na podlagi tega bi lahko sklepali, da je bil rokopis, ki sta mu bifolija pripadala, legendarij oziroma zbirka

Slika 9: Fragmenta rokopisa s posvetno vsebino (približno 15. stoletje).

svetniških življenjepisov, najverjetneje iz Italije. Delo zaenkrat ostaja neznano: primerjava besedila namreč ni prinesla ujemanja s slavnimi in priljubljenimi legendariji, kot je *Zlata legenda*.⁸⁹

Zgolj ena knjiga, *Artificium transitionum*,⁹⁰ je v celoti ovita v fragment nemškega rokopisa neznane vsebine, po pisavi sodeč pa je z začetka 15. stoletja.

Med nazarskimi rokopisnimi fragmenti je treba omeniti tudi tri fragmente s platnic knjig, ki so trenutno v Osrednji knjižnici Celje (o razlogih za to bo več govora v naslednjem poglavju). Najprej sta to deli oglejskega patriarha Francesca Barbara, *Constitutiones synodales*⁹¹ in *Decreta*.⁹² Prvo je ovito v fragment neznanega rokopisa s teološko vsebino, pisava pa je s hitro roko pisana kurzivna knjižna gotica (*ghotica cursiva libraria*), ki bi jo lahko datirali proti koncu 14. ali v začetek 15. stoletja.⁹³ Druga knjiga je ovita v več folijev (verjetno

81 Holzhauser, Bartholomaeus. *Vita Clericorum Saecularium in communi viventium*. [s.n.]. - S.l.: Sumptibus Joannis Wagnere, 1653 (sig. 4-E-32).

82 Causinus, Nicolaus. *Dies Christianus*. Lucerna: Typis Davidis Haultt, 1646 (sig. 2-D-68).

83 *Der in allen vorfallenden Begebenheiten expedite und stets bereite Secetarius*. Nürnberg: In Verlegung Johann Georg Lochners, 1738 (sig. 2-I-9).

84 Causinus, Nicolaus. *La sapienza evangelica Per Trattamento Spirituale nel Sacro tempo dell'avvento*. Bologna: [s.n.], 1652 (sig. 8-E-9).

85 *Narrationum selectarum ... Libri tres. Volumen primum ... M. Tullii Ciceronis*. Dilingae: Apud Vdalicum Rem., 1621 (sig. 4-I-1).

86 Panigarola, Francesco. *Prediche ... fatte da lui straordinaria*. Benetke: [s.n.], 1605 (sig. 4-F-64).

87 Barbosa, Augustinus Lusitanus. *Pastoralis sollicitudinis*. Benetke: Ex Typographia Baretiana, 1647 (sig. 6-D-10).

88 Piasecus, Paulus. *Praxis episcopalis ea quae officium*. Benetke: Apud Petrum Dusinellum, 1620 (sig. 5-D-19).

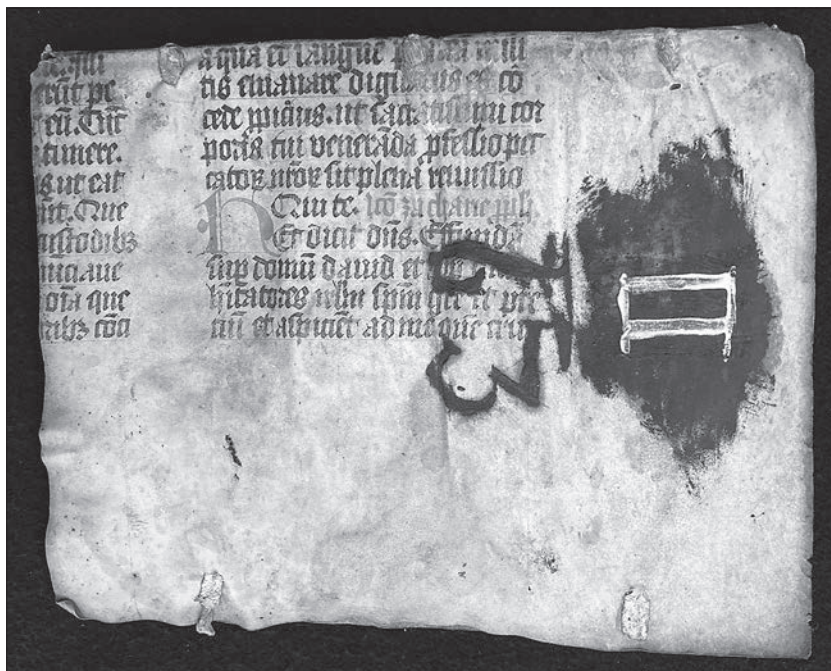
89 Zagotovo ne gre za najbolj razširjeni *Passio Sanctae Catharinae* (BHL 1663) ali legendo o sv. Katarini Aleksandrijski Jakoba iz Voragine (BHL 1667).

90 Hugue, Iacobus. *Artificium transitionum sive de partibus Latinae orationis*. Coloniae Agrippinae: [s.n.], 1641 (sig. 4-I-15).

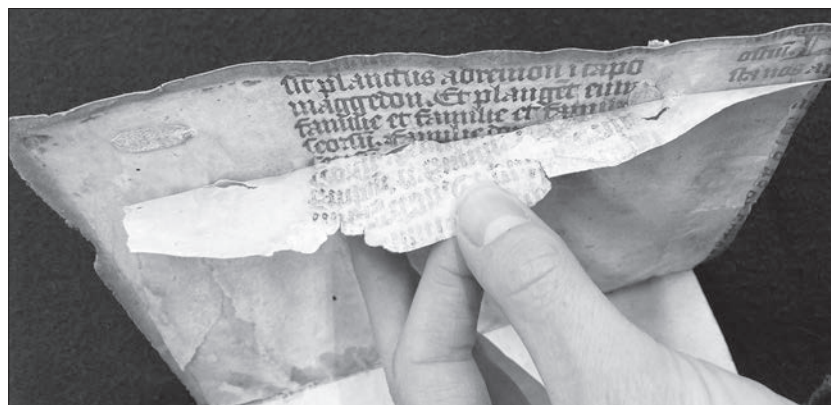
91 Barbarus, Franciscus. *Constitutiones Synodales*. Benetke: Apud Ioannum Antonium Rapazetum, 1596.

92 Barbarus, Franciscus. *Decreta Promulgata*. Vtini: Apud Io. Baptistam Natolinum, 1602.

93 Ohranja preprosto kurzivno obliko črk *a* in *d*, zanke črk *b* in *h* so okrogle ali rombaste oblike, ohranjenih je nekaj

Slika 10: Fragment rokopisa v gotici textualis: vidni so sledovi »grizenja« (na primer pri de, do) in različna tipa črke a, eden z zanko zgoraj in drugi, pri katerem je zanka prekinjena. Na platnici je vidna tudi tipična nazarska signatura s črno tinto.

Slika 11: Fragment istega rokopisa, ki je zalepljen tudi na notranji strani platnice.

dva bifolija) misala, katerega deli so zlepljeni tudi v platnice (slika 10). Datiramo ga lahko v prvo polovico 15. stoletja, pisava pa je knjižna gotica *textualis*. Velike začetnice so nepovezane in prekinjene v potezah, včasih okrašene z rdečo tinto, pri abreviacijah za *alleluia* pa se pojavi tudi modra tinta. Na zunanji strani sprednje platnice najdemo začetek svetopisemskega odlomka Zah 12,12, ki pa se nadaljuje na notranji strani platnice pod že precej odlepljenim listom papirja (slika 11). Na zadnji platnici se v rubrumu lepo vidi začetek obrazca za praznik Božje sulice na petek drugega tedna po veliki noči in nato tipično vstopno pesem: »Foderunt manus meas et pedes meos dinumeraverunt omnia ossa mea et sicut aqua effusus sum. Factum est cor meum tamquam cera liquescens in medio ventris mei.«

Tretja v rokopisne fragmente ovita nazarska knjiga, ki jo hranijo v Celju, pa je nenavadno,

konserватivnih oblik črke *l*, vendar pa pri črkah skorajda ni razlike v širini in minimi so že nekoliko nazobčani.

pol fantazijsko delo *Gigantomachia Orci oder Höllischer Riesenstreit* Johanna Josepha Pocka.⁹⁴ To je daleč najmlajše delo, ki je ovito v rokopisne fragmente, in sicer iz leta 1732. Ovito je v folij graduala, verjetno s konca 14. stoletja, pisanega v gotici *textualis formata*, za katero so značilne ostre, ravne in oglate oblike črk s precejšnjimi razlikami v širini.⁹⁵ Razberemo lahko besedilo napeva za praznik svetega Rešnjega telesa: »(Nau)seat super cibo illo levissimo quomodo Cenantibus illis accepit Jesus panem benedixit [...]«, pri čemer lahko na zadnji strani pri iniciali C vidimo sled prej modre, zdaj že v zeleno oksidirane tinte (slika 12).

Vse to nas ponovno privede do vprašanja, ki vseskozi prežema raziskovanje starejšega pisne-

⁹⁴ Pock, Johann Joseph. *Gigantomachia Orci oder Höllischer Riesenstreit*. München, Nürnberg: Bei Weber, 1732.

⁹⁵ Vidimo lahko, da so črke *a* že napredovale v izpopolnjeno obliko s prekinjeno zanko, medtem ko so diakritična znamenja na črkah *i* še vedno precej konservativne, črtnične oblike.

Slika 12: Fragment graduala s konca 14. stoletja z napevom za praznik Svetega rešnjega telesa.

ga gradiva nazarske knjižnice – kdaj in od kod so knjige prišle v samostansko zbirko? Dejstvo, da so pogosto povsem različni tiski oviti v fragmente istega rokopisnega kodeksa, nakazuje, da je do nove vezave prišlo sočasno – zagotovo znotraj starejše ustanove (ali samostana), ki je očitno posedovala dovolj rokopisnega gradiva, da ga je lahko v času prevlade tiska uporabila za njegove vezave. Pri tem se že kar preveč očitno ponuja ravno Gornji Grad, četudi prihod iz gornjegrajske v nazarsko zbirko še ne dokazuje, da so knjige v Gornjem Gradu tudi nastale. Tudi v zvezi z nadaljnjim raziskovanjem nazarskega rokopisnega gradiva se torej kaže nuja po celostni analizi ekslibrisov in ostalih vpisov v opisanih knjigah, raziskavi njihovih knjigoveških in drugih materialnih značilnosti ter primerjavi nazarskih rokopisnih fragmentov z ostalimi rokopisnimi fragmenti različnih zbirk po Sloveniji.

OD DRUGE SVETOVNE VOJNE DO DANES

Velik prelom v zgodovini nazarske knjižnice, vse dotlej nameščene v jugozahodnem traktu sa-

mostana, je prinesla druga svetovna vojna.⁹⁶ Dogajanje med vojno in po njej, vezano predvsem na pisno gradivo, doslej še ni bilo natančneje preiskano, zato bo v nadaljevanju na podlagi (tudi) novih virov najprej podan poskus rekonstrukcije dogodkov, nato pa bodo predstavljena nova odkritja, povezana z gradivom, ki je bilo iz knjižnice odtujeno.

Nemci so kmalu po napadu na Jugoslavijo na cvetno nedeljo 6. aprila 1941 prišli v Zgornjo Savinjsko dolino in tam takoj vzpostavili svojo oblast.⁹⁷ Že 20. aprila so nemški vojaki prišli do samostana in govorili z gvardijanom p. Kerubinom Tuškom. Naslednji dan ob treh popoldne, ko so bili patri zbrani v koru pri molitvi matutina, so jim nemški častniki naznanili, da jih bodo naslednje jutro, 22. aprila, vse odpeljali v Celje. To se je naslednji dan, v torek, res zgodilo in odvedeni so bili v celjski kapucinski samostan. Po nekaj tednih, 12. maja 1941, se je v samostan zaradi hude bolezni smel vrniti zgolj gvardijan p. Kerubin Tušek, ostale brate pa so pregnali na Hrvaško. Toda tudi p. Kerubin ni mogel dolgo ostati v samostanu: 10. septembra 1942 so ga spet odpeljali v zapor Stari pisker v Celju, nato v Maribor in na grad Borl, vse dokler se ni 31. oktobra 1942 ves izmučen in težko bolan vrnil v Nazarje, od koder so ga Nemci 22. januarja 1943 zopet odvedli v Maribor in nato v Dachau, kjer je 14. maja 1943 umrl. Ob novem letu 1942 se je v samostan naselil nemški upravitelj Hedel, ki pa so ga že avgusta istega leta partizani pregnali. Leta 1943 so se v samostan naselili nemški vojaki, ki pa so se poleti 1944 umaknili v Mozirje, kar so izkoristili partizani, tako da so 2. (oziroma 3.) avgusta 1944 minirali jugozahodni del samostana, ki se je držal cerkve: zrušila se je polovica severnega dela tega trakta, medtem ko je bil južni del trakta, kjer je bila nameščena knjižnica, hudo poškodovan.

Samostanska knjižnica je med drugo svetovno vojno utrpela dvojno škodo, tako s strani nemškega okupatorja kot s strani partizanov. »Prenekater knjige so bile odtujene, preostale pa so postale prave 'begunke' za nekaj desetletij, shranjene v neustreznih prostorih.«⁹⁸

O prvi škodi samostanski kronist ob opisu obupnega stanja, v katerem je bil samostan maja 1945, ko so se prvi patri pod vodstvom novega

⁹⁶ Za zgodovino nazarskega samostana v 20. stoletju prim. Goličnik, Zgodovina frančiškanskega samostana; AFSNz, samostanska kronika *Chronica de Maria Nazaret* (prim. Marolt, Kronika samostanske šole) ter zbornika *Nazarje, slovenski Nazaret*, in *Nazarje: zgodovinska pričevanja*.

⁹⁷ Podatki in tem odstavku so povzeti iz kronike *Chronica de Maria Nazaret*.

⁹⁸ Goličnik, Zgodovina frančiškanskega samostana, str. 42.

gvardijana p. Ludvika Dovča začeli vračati vanj in niso našli drugega kot v veliki meri porušene gole stene, zapiše: »Knjižnico so Nemci odpeljali bogve kam.«⁹⁹ Po pričevanju partizana, gradbenika in strastnega zbiralca starin Vinka Jordana naj bi se to zgodilo leta 1942, ko naj bi velik del knjižnice odpeljali v Celje.¹⁰⁰

Malce več podrobnosti je znanih o škodi na knjižnem gradivu, ki so jo povzročili partizani ob miniranju jugozahodnega trakta samostana v začetku avgusta 1944. Pomembna priča za to je prej omenjeni Vinko Jordan (1899–1978) iz Gotovelj pri Žalcu, ki je dogodek 15. decembra 1950 opisal v tipkopisnem poročilu in ga zapustil celjski (takrat še Študijski) knjižnici.¹⁰¹ Ker je eksplozija partizanske mine povzročila hude poškodbe tudi na cerkveni strehi, tako da so zaradi zamakanja začele propadati stare freske, je Okrožni odbor OF Celje odredil, naj zaradi varovanja kulturnega spomenika partizani streho popravijo. Skupina sedmih mož pod Jordanovim vodstvom je 24. septembra 1944 dospela do samostana in, ker so bili premraženi in premočeni, zakurila ogenj s pomočjo drv in papirja, ki so ga našli v razvalinah samostana. »Ker je bilo vse vlažno, je slabo gorelo; sklonim se, da podpiham ogenj, tedaj vidim, da je papir starinski. 'Kje pa ste dobili ta papir?' vprašam tovariše. 'V razvalinah ga je dovolj,' odgovori tov. Fludernik. 'No, le ogrejte se in posušite se,' jim rečem, sam pa skočim pogledat v razvaline. Tu je ležalo med kamenjem več starih knjig, miniran je bil namreč južni del samostana, v katerem se je nahajala samostanska knjižnica. Večino knjig so Nemci leta 1942 prepeljali v Celje, ostal je le del knjig, ki so bile shranjene neke nad stropnim oknom.«¹⁰²

Takrat je Jordan našel več knjig, med drugim Trubarjev *Novi testament* iz let 1557–1561¹⁰³ in v celoti ohranjeno Dalmatinovo *Biblijo* iz leta 1584. Obe je, skupaj še z »neko nemško knjigo, ki je bila popolnoma premočena«, spravil v svoj nahrbtnik, ostale knjige pa so še isti dan »zazidali v cer-

kvenem stolpu«. Ko je konec oktobra istega leta moral zaradi nemške ofenzive bežati, je slovenski knjigi zazidal v »Dalejevo klet« v bližnjem zaselku Trnovec pri Rečici ob Savinji. Po koncu vojne se je odpravil v Nazarje in »pokazal patru knjige v stolpu«, omenjeni slovenski knjigi pa odnesel na svoj dom v Gotovljah, vse dokler ju ni leta 1950, skupaj z navedenim poročilom, predal Študijski knjižnici v Celju, kjer ju je sprejel njen ustanovitelj Vlado Novak.

Leta 1996 so bili v vzhodnem delu nazarskega samostana za ohranjenost knjižno zbirko s pomočjo Ministrstva za kulturo RS in občine Nazarje urejeni novi, sodobni prostori, ki jih je načrtoval arhitekt Matija Suhadolc. Istega leta sta bili na izvorno lokacijo vrnjeni tudi omenjeni slovenski knjigi, ob vrnitvi pa je bila s samostanom sklenjena pogodba, v skladu s katero sta dvakrat letno na voljo za ogled v Osrednji knjižnici Celje.

Muzejsko zbirko, ki še danes hrani okrog 3000 enot starejšega gradiva do leta 1830 – med drugim pet inkunabul –, je uredil Jaro Dolar;¹⁰⁴ zanjo je uredil tudi listkovni katalog, ki je danes na voljo v digitalni obliki. Na žalost pa ni ohranjen najstarejši katalog knjižnice; na voljo je zgolj delno ohranjen katalog (*Bibliotheca Conventus Nazarethani Classis*) iz rokopisne knjižice, v katero so vpisovali dohodke samostana (verjetno je bil narejen konec leta 1844, saj sledi zadnjemu vpisu dohodkov iz novembra 1844). V njem so vpisane knjige iz strokovnih skupin I–X (skupaj z njihovimi velikostmi: Fo, 4°, 8°, 12° itn.), medtem ko sezna mi knjig iz tematskih skupin XI–XVII na žalost manjkajo.¹⁰⁵

Veliko vprašanje ostajajo nazarske knjige, ki jih je nemški okupator leta 1942 odpeljal v Celje, a so po vojni – verjetno prek celjskega okrožnega centra Federalnega zbirnega centra (FZC) za kulturno-zgodovinske predmete pri Ministrstvu za prosveto v Ljubljani¹⁰⁶ – prišle v Študijsko knjižnico Celje. Nekdanji provincialni knjižničar p. Felicijan Pevec v dopisu iz leta 1991 poroča, da so bili »delavci Trubarjevega antikvariata leta 1973 povabljeni v študijsko knjižnico v Celju za

99 AFSNz, samostanska kronika *Chronica de Maria Nazaret*, str. 25.

100 SIKCE, Ms 122 (Poročilo o najdbi Trubarjevega Novega testamenta 1557–1561 in Dalmatinove Biblije 1584 v ruševinah samostana v Nazarjah jeseni 1944, Gotovlje 1950).

101 SIKCE, Ms 122. O dogodku je napisan tudi poljuden članek »Trubar in partizani«, objavljen 29. aprila 1968 v *Večeru*. Jordanova intervencija (»Tega pa ne bomo kurili!«), z njo pa tudi partizansko gibanje, je prikazana v karseda pozitivni luči, v nasprotju s Hrenovim kurjenjem protestantskih knjig.

102 SIKCE, Ms 122. Besedilo objavljamo v obliki, kot je ohranjeno v tipkopisu, popravljene so le osnovne pravopisne napake.

103 Za opis nazarskega izvoda gl. Novak, Nov primerek, str. 177–179.

104 Bahr, *Skriti knjižni zakladi*, str. 179–181; Dolar, Frančiškanska knjižnica, str. 45–48.

105 Sonja Svoljšak (Pregled, str. 211) opaza, da nazarska knjižnica s svojimi 17 (in ne 18, kot je zapisano v njenem članku) glavnimi tematskimi razredi kot izjema odstopa od sistemov ureditve drugih frančiškanskih knjižnic (Ljubljana, Kamnik, Maribor, Novo mesto), ki so razdeljene na 14 razredov. Gl. Dolar, Frančiškanska knjižnica, str. 45.

106 Kač, Domoznanske zbirke, str. 77. Za ljubljanski okrožni center je Kodrič-Dačić (Federalni zbirni center, str. 51–63) že raziskala arhivsko dokumentacijo, medtem ko je za celjskega to še treba storiti.

odkup starih knjig«, saj naj bi zaradi prostorske stiske oziroma obnove tam odpisali večje število antikvarnih enot knjižnega gradiva s podstrešja knjižnice.¹⁰⁷ Po njegovih besedah – ki temeljijo na osebnem pričevanju uslužbenca antikvariata Matjaža Glavana¹⁰⁸ – naj bi odkupili polovico zaloge, knjige pa potem »z enim kamijonom« odpekljali v Ljubljano in razprodali. Nekaj knjig se je v nadaljnjih desetletjih, vse do danes, prek Trubarjevega antikvariata vrnilo v nazarsko knjižnico. Junija 1991 je p. Felicijan Pevec v nazarsko knjižnico vrnil knjižico *Geistliche Übungen*, Frankfurt, 1683 (signatura: 180 E a 30) in rokopis z naslovom *Caeremoniale seu ritus celebrandi Jubileaeum Sacerdotii vel professionis* (signatura: 29 A c 7 R 2). Leta 2023 je bila na izvorno lokacijo prek istega antikvariata vrnjena knjiga: Ignatius Trauner. *Geistliche Seelen-Jagd, das ist: Anderes Dominicale. Oder Sonntägliche, und mit neuen Exordijs auff die Kirchweyhungen gerichte Predigen*, Dillingen: Johann Caspar Bencards, 1689; leta 2025 pa bo po isti poti predvidoma vrnjen tudi *Codex M. Pirseri doctoris*, 1591.¹⁰⁹

Poleg tega je bilo nekaj knjig iz nazarske knjižnice nedavno odkritih s pomočjo pregleda fonda starih tiskov Osrednje knjižnice Celje (gl. Priloga 1). Gre za 52 knjižnih zvezkov, v katerih je 31 naslovov različnih del, med drugim dve postinkunabuli (*Regola vnica del serafico s. Francesco* iz leta 1589 in *Constitutiones Synodales Aeditae Ab ... Francisco Barbaro Patriarcha Aquileiae* iz leta 1596),¹¹⁰ izdaje Schönlebnovih del *Tractatus geminus De mysteriis Dominicae passionis* iz leta 1673 in *Horae subsecivae dominicales* iz leta 1676, pridige kapucina Rogerija Ljubljanskega (*Palmarium empyreum*) iz leta 1731, dogmatično delo *De Sacramentali Confessione* frančiškana p. Kastula Weibla iz leta 1777, osem zvezkov Japljeve izdaje Svetega pisma iz let 1791–1802, *Pismenost ali Gramatika sa perve shole*

Valentina Vodnika iz leta 1811 (Vodnik je leta 1775 prav v nazarskem samostanu začel svojo redovno pot!), štirje zvezki Ravnikarjevega prevoda *Sgodbje svetiga pisma* iz let 1815–1817, dva zvezka dela *Hrana evangeljskih nauk*, ki ga je leta 1845 izdal Anton Martin Slomšek, in izdaja Prešernovih *Poezij* iz leta 1847. Tri starejše knjige, kot je bilo že omenjeno zgoraj, so tudi vezane v fragmentarne pergamentne ovitke z latinskimi srednjeveškimi rokopisi (gl. Priloga 1).

Na lastništvo jasno opozarjajo značilne signature, žigi, ekslibrisi in rokopisne označbe, pa tudi ujemanje s katalogom s konca 18. oziroma začetka 19. stoletja. V določenih primerih je bilo ugotovljeno, da knjige niso ustrezno hranjene (prenizka vlaga, ki povzroča sušenje in pokanje rokopisnih ovojev), da se z njimi ne rokuje strokovno (prim. Rr 776, kjer je bila Cobiss nalepka pritrjena neposredno na pergament z rokopisom, po pritožbi pa nestrokovno odstranjena). Vodstvu knjižnice je frančiškanski samostan Nazarje 26. julija 2023 naslovil prošnjo za vrnitev omenjenih knjig – kar bi nedvomno pripomoglo k boljšemu razumevanju zgodovinskega razvoja knjižnice –, ki pa je do časa zadnje redakcije pričujočega članka ostala brez odgovora.

SKLEP

Raziskava je pokazala, da knjižnica frančiškanskega samostana Nazarje ni rezultat enkratnega ustanovnega dejanja, temveč plod dolgotrajnega in postopnega oblikovanja. Čeprav je bila donacija gornjegrajskega komisarja Ludvika Umeka leta 1752 nedvomno izjemnega pomena, preiskano gradivo jasno dokazuje, da so bratje posedovali knjižno gradivo že od svoje naselitve v 17. stoletju. Umekova zapuščina tako ne more veljati za izvor knjižnice, temveč zgolj za pomemben mejnik v njenem razvoju.

Eno ključnih odkritij je korpus več kot 26 srednjeveških rokopisnih fragmentov, ki so se ohranili bodisi samostojno bodisi kot deli vezav tiskanih knjig knjižnice. Ti fragmenti, večinoma liturgične, a tudi hagiografske, pravne in celo posvetne vsebine pričajo o večplastnem prenosu starejšega gradiva v nove kulturne kontekste. Njihova prisotnost razkriva načine, kako so bili v zgodnjem novem veku pergamentni rokopisi uporabljeni kot vezavno gradivo in s tem, paradoksalno, ohranjeni. Fragmenti omogočajo edinstven vpogled v lokalno liturgično in intelektualno kulturo. V tem smislu so eden najpomembnejših virov za raziskovanje materialne kulture knjige in pisne zgodovine na Slovenskem, hkrati pa kličejo po sistematični katalogizaciji, kodiko-

¹⁰⁷ AFSNz, Dopis p. Felicijan Pevca z 22. 6. 1991, »Vračilo spojene knjige in obvestilo o najdbi dveh knjig nazarskega samostana v Trubarjevem antikvarijatu v Ljubljani«.

¹⁰⁸ AFSNz, Dopis p. Felicijan Pevca z 1. 7. 1997, Dopis o vračilu rokopisnega kataloga nazarske knjižnice.

¹⁰⁹ P. Felicijan Pevec v dopisu iz leta 1991 omenja pripoved o tem, kako je nekdo antikvariatu nazaj v odkup ponudil načrte za kapucinsko cerkev v Celju, nakar so kapucini dokazali lastništvo gradiva in brezplačno dobili nazaj načrte, antikvariat pa je moral s tožbo prodajalca prisiliti v vračilo plačila.

¹¹⁰ P. Felicijan Pevec v dopisu iz leta 1991, ko omenja potek razprodaje antikvarnega gradiva iz Študijske knjižnice Celje, navede tudi podatek, da naj bi uslužbenci Trubarjevega antikvariata ob pregledovanju knjižne zaloge »našli tudi nekaj inkunabul, ki jih je potem zadržala knjižnica sama«. Povsem verjetno se zdi, da je pričevanje uslužbenca Matjaža Glavana, na katero se opira avtor dopisa, v tej podrobnosti nenančno in da je šlo za ti dve navedeni postinkunabuli.

loški obdelavi in primerjalni analizi z drugimi slovenskimi zbirkami.

Burno 20. stoletje je gradivu nazarske knjižnice prizadelo hudo škodo. Med drugo svetovno vojno je bila najprej prizadeta zaradi nemške okupacije, ko so knjige odvažali v Celje, nato pa zaradi partizanskega miniranja, ki je povzročilo uničenje jugozahodnega trakta samostana in z njim knjižničnih prostorov. Knjige so bile razseljene, nekatere izgubljene, mnoge pa so desetletja preživljale v neustreznih razmerah. Vojna in povojna zgodovina knjižnice nazorno pričata o krhkosti kulturne dediščine in obenem opozarjata na nujnost strokovne zaščite, arhiviranja in restitucije. Zanimivi primeri vračanja posameznih knjig iz celjske knjižnice in antikvariatov kažejo, da je proces rekonstrukcije knjižničnega fonda še vedno živ, kar odpira možnosti za nadaljnje raziskave.

V prihodnje bo raziskovanje nazarske knjižnice moralo slediti več smerem: sistematičnemu popisu vseh provenienčnih vpisov, žigov in ekslibrisov, ki bi omogočil natančnejšo rekonstrukcijo nastanka fonda; primerjavi z gornjegrajsko in licejsko knjižnico v Ljubljani, da bi razjasnili prenose protestantske in druge knjižne dediščine; poglobljeni kodikološki in paleografski obdelavi fragmentov, ki lahko prinese nova spoznanja o razsežnostih srednjeveške knjižne kulture; ter dokumentaciji in preučevanju usod knjig v 20. stoletju, kjer se še vedno odpirajo možnosti za odkrivanje izgubljenih enot.

Prispevek tako potrjuje pomen nazarske knjižnice kot pomembnega kulturnega središča Zgornje Savinjske doline, ki je kljub razselitvam in uničenju ohranila svojo identiteto. Hkrati dokazuje, da je ta knjižnica s svojim gradivom – od najstarejših rokopisnih fragmentov do pretresljive usode v 20. stoletju – nepogrešljiva zakladnica za raziskovanje zgodovine pisne kulture na Slovenskem.

IZJAVA O DOSTOPU DO RAZISKOVALNIH PODATKOV

Pri raziskavi za pripravo prispevka niso bili ustvarjeni ali analizirani nobeni novi raziskovalni podatki.

PRILOGA I: SEZNAM KNJIG IZ SAMOSTANSKE KNJIŽNICE NAZARJE V SIKCE

- 1.) D-Rr 292 IN: 7319850517
Regola vnica del serafico s. Francesco : con la dichiratione fatta da diuerfi Sommi Pontefici : et la Regola della Beata Verg. S. Chiara d'Assissi ... In Venetia: Appresso Girolamo Polo, 1589.
- 2.) D-Rr 1287 IN: 4202210637
Constitvtiones Synodales Aeditae Ab Ill.Mo Et Rever.Mo D. D. Francisco Barbaro Patriarcha Aquileiae. &c. In Synodo Dioecesana Aquileiensi habita in Terra Patriarchali Sancti Danielis. Venetiis: Apud Ioan. Antonium Rapazetum, 1596. (ovito v rokopisni pergament)
- 3.) D-Rr 1284 IN: 4202210634
Decreta Promulgata ab ... D. Francisco Barbaro ... Anno Domini MDCII die XXV. Iunij. Vtini: Apud Io. Baptistam Natolinum, 1602. (ovito v rokopisni pergament)
- 4.) D-Rr 1229 IN: 4201509367 / D-Rr 1229 a IN: 4201509369
Joannis Ludovici Schönleben archi-diaconi Carnioliae Inferioris &c. Tractatus geminus De mysteriis Dominicae passionis, I. Sacra pyramis Christo agonizanti in Monte Oliveti erecta. II. Sacra peregrinatio ad sepulchrum Dominicum. Salisburgi: sumptibus & typis Melchioria Haan, 1673
- 5.) D-Rr 781 IN: 4200708743
Joannis Ludovici Schönleben ... Horae subsecivae dominicales. Sive Discursus sacri de tempore in Dominicas totius anni ... : cum quadruplici indice I. Discursuum. II. Locorum sacrae scripturae. III. Rerum & Verborum. IV. Historiarum & Mythologiarum ... Salisburgi: sumptibus & typis Melchioria Haan, 1676.
- 6.) D-Rr 776 IN: 4200708739
Gigantomachia orei, oder Höllischer Riesenstreit etc / durch Johann Joseph Pock, München; Nürnberg: Bei Weber, 1723. (ovito v rokopisni pergament)
- 7.) D-Rr 286 IN: 7319850521
Neu=corrigirtes Catholisch Namenbüchlein : das ist Eine besondere Weis und Manier, balden und leichtlich lesen zu lernen, für alte und junge Personen ... Amberg: [s. n.], 1731.

- 8.) D-Rr 207/1 IN: 1319850197
Palmarium empyreum, seu Conciones CXXVI. de sanctis totius anni : signantèr de nonnullis particularibus & extraordinariis, qui in quibusdam locis festivè celebrantur, & usque modo sermones de ipsis visi non sunt, compositae ex vitis eorum: Scriptura sacra, ac SS. Patribus: variis conceptibus, symbolis [et] historiis: praecipuè aptis moralitatibus refertae, in II. partes divisae, ac copioso indice provisae, datae publicae luci Carniolico idiomate ... a p. Rogerio Labacensi Pars I., A prima die Januarij usque ad mensem Julium exclusivè. Clagenfurti: typis, & sumptibus Joan. Friderici Kleinmayr, 1731.
- 9.) D-Rr 329 IN: 7319850645
Index Librorum Prohibitorum Sanctissimi Domini Nostri Benedicti XIV. Pontificis Maximi : Jussu Recognitus, atque editus : editio postrema caeteris ornatior, cum addimentis. Romae, 1761.
- 10.) D-Rr 207/2 IN: 1319850198
Palmarium empyreum, seu Conciones CXXVI. de sanctis totius anni : signantèr de nonnullis particularibus & extraordinariis, qui in quibusdam locis festivè celebrantur, & usque modo sermones de ipsis visi non sunt. Compositae ex vitis eorum: Scriptura sacra, ac SS. Patribus: variis conceptibus, symbolis [et] historiis: praecipuè aptis moralitatibus refertae, in duas partes divisae, ac copioso indice provisae, datae publicae luci, Carniolico idiomate ... a p. Rogerio Labacensi Pars II., A mense Junio exclusivè usque ad finem anni. Labaci: typis, & sumptibus Adami Friderici Reichhardt, 1743.
- 11.) D-Rr 161 IN: 1319570555
Sveti post, Christusovimu terplenju posvezhen, u' vsakdanu spremishlvanje resdejlen / pervizh skus zhasty vredniga paterja Gabriela Hevenesia, is tovarshstva Jesusoviga po latinsku popisan ; sdej pak od Joshepha Haslna ... na kraynski jesik preloshen ... Labaci: prostat apud Aloysium Raab ...: literis Egerianis, 1770.
- 12.) D-Rr 1283 IN: 4202210632
F. Castuli Weibl ... Dissertatio Dogmatica De Sacramentali Confessione A Jesu Christo Instituta, Ejusque Necessitate Adversus Calvinianos : Cum Licentia Superiorum. Labaci: literis Egerianis, 1777.
- 13.) D-Rr 190 IN: 1319851219
Jannesa Nepom. Tschupicka ... is nemshkega, na slavenske jesik prestavlene pridege na nedele zhes zelu leytu : perve buque. Na Duneju: per Kristianu Groserju, 1785.
- 14.) D-Rr 179 IN: 1219750424
Predigt welche bei Gelegenheit für die glückliche Regierung ... Leopold des Zweyten / vom Joseph Jakomini. Zilli: Jenko, 1790.
- 15.) D-Rr 779/1 IN: 7319570162 / D-Rr 779/2 IN: 4200708741 / D-Rr 780 a IN: 4200708183 / D-Rr 780 b IN: 4200708742 / D-Rr 780/d IN: 4202210630
Doctrinae Christianae Expositio Ad Normam Praescripti In Ditionibus Austriacis Catechismi Usui Curatorum Accomodata / A Josepho Nob. De Jacomini ... Cillejae: In Typographia Jenko'nea, 1791.
- 16.) D-Rr 236/1-8 IN: 7319850443
Svetu pismu stariga testamenta id est: Biblia sacra veteris testamenti ... / in Slavo-Carniolicum idioma translata per Georgium Japel ... et Blasium Kumerdey ... Labaci: typis Joan. Frid. Eger, 1791–1802. (8 zvezkov).
- 17.) D-Rr 1291 IN: 4202210641
Von der Welt- und Menschenkenntniss des Predigers : eine homiletische Abhandlung von Bonaventura Andress ... Cilli: bey Franz Joseph Jenko, 1794.
- 18.) D-Rr 1290 IN: 4202210640
Georg Aloys Dietls ... Homilien über die sonntäglichen Evangelien. Cilli: bey Franz Joseph Jenko, 1794.
- 19.) D-Rr 278 IN: 7319570150
Unterweisung zur Glückseligkeit nach der Lehre Jesu : neueste mit Zusätzen vermehrte Aufl. Cilli, 1794.
- 20.) D-Rr 269 IN: 7419670026 / D-Rr 269/a IN: 4202210639
Wörterbuch über die Biblische Sittenlehre, welches von jedem einzelnen Gegenstande mit allen dahin gehörigen Schriftstellen eine systematische Uebersicht giebt von C. F. Schneider. Cilli: bey Franz Joseph Jenko, 1794.
- 21.) D-Rr 290 a IN: 1000020158 / D-Rr 290 IN: 7319850511
Grundriss der christlichen Moral : nach den von Herrn Abte von Fabiani herausgegebenen Grundzügen der christlichen Sittenlehre von einem Weltpriester des Bisthums Würzburg. Cilli: bey Franz Joseph Jenko, 1794.

- 22.) D-Rr 1244/1-4 IN: 1000020144
D. Zegeri Bernardi Van-Espen ... Ius ecclesiasticum in epitomen redactum ac subjunctis brevibus sententiis atque argumentis studii patristici instructum a ... Benedicto Oberhauser ... Cillejae: apud Franciscum Josephum Jenko, 1795. (5 zvezkov).
- 23.) D-Rr 151 IN: 1319570143 / D-Rr 151 a IN: 1000020142
Homiletische Früh=Lehren auf alle Sonntage des ganzen Jahrs nach dem buchstäblichen Sinne der sonntäglichen Eangelien ... / eingerichtet von Paul Kotscheer. Cilli: J. Jenko, 1796.
- 24.) D-Rr 65 IN: 1319840074
 Vodnik, Valentin. *Pismenost ali Gramatika sa perve shole*. V' Lublani: natisnil Leopold Eger, 1811.
- 25.) D-Rr 95/1-4 IN: 1319840501
Sgodbe svetiga pisma sa mlade ljudi / is nemshkiga prestavil Matevsh Ravnika ... V' Lublani: na prodaj per Adamu Henriku Hohnu, bukovésu, 1815–1817. (4 zvezki; ekslibris p. Athanasius Krajnik)
- 26.) D-Rr 71 IN: 1419840367
Nauki ino molitve za mlade ljudi / zložil Janez Zalokar ... V' Lublan': Janez Klemenc, 1826.
- 27.) D-Rr 354/2 IN: 4200705725
 Veriti, Franc. *Shivljenje švetnikov in preštavni godovi*. V' Ljubljani: natisnil Joshef Sassenberg, 1828. (Drugi del)
- 28.) D-Rr 910 IN: 4200714690
Proprium sanctorum pro dioecesi lavantina: jussu et auctoritate celissimi ac reverendissimi domini domini ordinarii emendatum. Clagenfurti: typis Joannis Leon, 1830.
- 29.) D-Rr 228 IN: 7319850394
Regelza majnshih bratov nashiga serafinskiga ozheta S. Franzishka in nekol potrebniha poduzhenja sa brate laike in kloshterske terziarje franzishkanarskiga ordna hrovatshko-krajnske provincije s. Krishna. V' Vidmi: natisnil L. Vendrami, 1837.
- 30.) D-Rr 254/1-2 IN: 7319850431
Hrana evangelških naukov, bogoljubnim dusham dana na vse nedéle ino sapovédane prásnikke v' léti / špisali dushni pastirji na spodnim Šhtajarskim ; na svetlo dal Anton Šlomšek ...
- V' Zelovzi: natisnil ino ima na prodaj Joan Leon, 1845. (2 zvezka; ekslibris P. Atanaz)
- 31.) D-Rr 29 a IN: 4201609703
Poezije Dóktorja Francéta Prešérna. V Ljubljani: Natisnil Jóžef Bláznik, 1847. (nazarska signatura, prepisana zaradi nove vezave; izrežan žig)

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AFSNz – Arhiv frančiškanskega samostana Nazarje
Chronica de Maria Nazaret, rokopisna samostanska kronika, 20. stoletje
Diarium Conventus Nazarethani, rokopisna samostanska kronika, 18. stoletje
 Dopis p. Felicijan Pevca z 22. 6. 1991, »Vračilo spojene knjige in obvestilo o najdbi dveh knjig nazarskega samostana v Trubarjevem antikvarijatu v Ljubljani«
 Dopis p. Felicijan Pevca z 1. 7. 1997, Dopis o vračilu rokopisnega kataloga nazarske knjižnice
Liber proventuum et expensarum Ecclesiae S. Nicolai in Rostok, rokopis, 17. stoletje.

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
 AS 1052, Zois, Žiga (1780–1782), fasc. 19, *Katalog der Bücher die sich in der Bibliothek des Herrn Baron Sigismund Zois Freyherrn v. Edelstein befinden*.

ASFP – Arhiv Slovenske frančiškanske province sv. Križa
 škatla TE67, sveženj IIb-IIb/1 *Nazaret*, non sig, rokopis, 19. stoletje.

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
Index librorum et Authorum Bibliothecae Oberburgensis, fasc. 96/14, rokopis, 17. stoletje.

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor
 škatla *Samostan Nazarje* 3, non sig., *Liber proventuum et expensarum ecclesiae S. Elisabethae in oppido Laussen*, rokopis, 17. stoletje.
 škatla *Samostan Nazarje* 3, XIX/G, *Reverssales V[e]n[er]a[b]l[is] Diff[er]ent[is] pro pio legato Umekiano ad unum Saeculum*, rokopis, 18. stoletje.

SIKCE – Osrednja knjižnica Celje
 Domoznanske zbirke, Zbirka rokopisov, Ms 122 (Jordan Vinko: Poročilo o najdbi Trubarjevega Novoga testamenta 1557–1561 in Dalmatinove Biblije 1584 v ruševinah samostana v Nazarjah jeseni 1944, Gotovlje 1950)

OBJAVLJENI VIRI

Maurus Faidiga, *Bosnia seraphica*, 3. zvezek (ur. Matej Hriberšek). Ljubljana: Založba Univerze, 2025.
Societas Jesu, Collegium Labacense: *Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove: (1596–1691)*. Ljubljana: Družina; Provincialat Družbe Jezusove, 2003.

LITERATURA

Ahačič, Kozma: *Stati inu obstat: prvih petdeset slovenskih knjig*. 2. izdaja. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2024.
Bahor, Stanislav: *Skriti knjižni zakladi: pisna dediščina samostanskih in cerkvenih knjižnic v Sloveniji*. Ljubljana: NUK, 2009.
Barycz, Henryk: *Śląsk w polskiej kulturze umysłowej*. Śląsk: Katowice, 1979.
Ditmayer, Nina: Prepovedane knjige v samostanskih knjižnicah na Štajerskem v zgodnjem novem veku. *Cenzura na Slovenskem od protireformacije do predmarčne dobe* (ur. Luka Vidmar). Ljubljana: Založba ZRC, 2020, str. 11–36. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610504382>
Dolar, Jaro: Frančiškanska knjižnica v Nazarjah. *Grad Vrbovec, Nazarje: 1248–1998* (ur. Aleksander Videčnik). Nazarje: Občina, 1998, str. 45–48.
Dular, Anja: Antični avtorji na knjižnih policah kranjskih plemičev. *Keria* 20, 2018, št. 1, str. 131–144.
Dular, Anja: Knjižnica knezoškofa Karla Janeza Herbersteina. *Predmet kot reprezentanca: okus, ugled, moč/Objects as Manifestations of Taste, Prestige and Power* (ur. Maja Lozar Štamcar). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2009, str. 259–299.
Goličnik, Bernard: Zgodovina frančiškanskega samostana. *Grad Vrbovec, Nazarje: 1248–1998* (ur. Aleksander Videčnik). Nazarje: Občina, 1998, str. 31–43.
Golob, Nataša: *Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti, Narodna in univerzitetna knjižnica 1. del*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2011.
Kač, Tatjana: Domoznanske zbirke v Osrednji knjižnici Celje. *Mesto v svetu, svet v mestu. Osrednja knjižnica Celje včeraj, danes, jutri: ob 50-letnici ustanovitve Študijske knjižnice v Celju: 1946–1996* (ur. Branko Goropevšek). Celje: Osrednja knjižnica, 1996, str. 77–87.
Kislinger, Juro in Forstnerič, France: Trubar in partizani. *Večer*, 24, 29. april 1968, str. 11.
Kodrič-Dačić, Eva: Federalni zbirni center in njegov prispevek k dopolnitvi fondov Narodne in univerzitetne knjižnice. *Knjižnica* 44, 2000, št. 4, str. 51–63.
Kokol, Hadrian: *Die Geschichte der Franziskanerkloster in Untersteiermark: in der Aufklärungsperiode und in der Zeit des Absolutismus (ca. 1750–1850)*. Görz: [s. n.], 1915.
Lavrič, Ana: Zgodovinska in umetnostna dediščina frančiškanskih bratovščin. *Acta historiae artis Slovenica* 19, 2014, št. 2, str. 95–122, 231.

Linhart, Anton Tomaž: *Zbrano delo. Knj. 1*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1950.
Marolt, Hubert: *Kronika samostanske šole. Nazarje: zgodovinska pričevanja* (ur. Franc Kovše). Ljubljana: Brat Frančišek, 2008, str. 54–64.
Medved, Drago: Kjer je nekoč deloval pater Kerubin Tušek. *Novi tednik NT&RC*, 47, št. 19, 13. maj, 1993, str. 11.
Nazarje, slovenski Nazaret (ur. Franc Kovše in Ambrož Mušič). Ljubljana: Brat Frančišek, 2006.
Nazarje: *zgodovinska pričevanja* (ur. Franc Kovše). Ljubljana: Brat Frančišek, 2008.
Novak, Vlado: Nov primerek Trubarjevega Novega testamenta 1557–1561. *Drugi Trubarjev zbornik: Ob štiristoletnici slovenske knjige* (ur. Mirko Rupel). Ljubljana: Slovenska matica, 1952, str. 177–179.
Orožen, Ignacij: *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Th. 2, Das Benediktiner-Stift Oberburg*. Maribor: Selbstverlag, 1876.
Simoniti, Primož: Med knjigami iz stare gornjegrajske knjižnice. *Med humanisti in starimi knjigami* (ur. Primož Simoniti). Ljubljana: Slovenska matica, 2007, str. 271–315.
Snoj, Jurij: *Srednjeveški glasbeni kodeksi*. Ljubljana: Založba ZRC, 1997.
Stegenšek, Avgustin: *Cerkveni spomeniki Lavantinske škofije. 1, Dekanija gornjegrajska*. V Mariboru: Avgustin Stegenšek, 1905.
Svoljšak, Sonja: Knjige in knjižnice v Fajdigovi *Bosnia seraphica* (1777). *Clotho* 6, 2024, št. 1, str. 280–295. DOI: <https://doi.org/10.4312/clotho.6.1.281-294>
Svoljšak, Sonja: Pregled nekaterih historičnih sistemov organizacije znanja in klasifikacije. *Knjižnica* 49, 2005, št. 1/2, str. 203–215.
Škofljanec, Jože: Nazarje in bosanski frančiškani. *Nazarje: zgodovinska pričevanja* (ur. Franc Kovše). Ljubljana: Brat Frančišek, 2008, str. 46–52.
Špelič, Miran: Visoko šolstvo v redu manjših bratov od ustanovitve vikarije – Province sv. križa do ustanovitve Univerze v Ljubljani. *Teološki študij na Slovenskem: vloga teoloških izobraževalnih ustanov v slovenski zgodovini pri oblikovanju visokošolskega izobraževalnega sistema* (ur. Matjaž Ambrožič). Ljubljana: Teološka fakulteta, 2010, str. 199–270.
Vidmar, Luka: Knjižnice na Slovenskem v zgodnjem novem veku. *Jezik in slovstvo* 67, št. 1/2, 2022, str. 253–281. DOI: <https://doi.org/10.4312/jis.67.1-2.253-281>
Vidmar, Luka: Požiga protestantskih knjig v Ljubljani leta 1600 in 1601: med zgodovino in mitom. *Kronika* 61, 2013, št. 2, str. 189–216.
Weiss, Peter: Pater Kerubin Tušek (1876–1943) žrtev nemškega okupatorja: zgodovina in narodopisje. *Savinjske novice* 53, št. 21, 28. 5. 2021, str. 13.
Žvanut, Maja: Knjižnice na Kranjskem v 16. stoletju. *Zgodovinski časopis*, 41, 1987, št. 2, str. 277–288.

SUMMARY

THE WRITTEN HERITAGE OF THE
LIBRARY OF THE FRANCISCAN
FRIARY IN NAZARJE

The written heritage of the Franciscan friary in Nazarje constitutes one of the most valuable cultural legacies of the Upper Savinja Valley. Yet, despite its significance, the friary library has long remained understudied. This article seeks to reconstruct the library's development and to highlight three interrelated aspects: (1) the origins and early phases of the collection; (2) the preserved medieval manuscript fragments; and (3) the turbulent history of the library during and after the Second World War.

The beginnings of the library date back to the very foundation of the friary in the 1630s. Although written sources from this period are scarce, indirect evidence—such as the 1632 inventory mentioning a missal—confirms that the friars brought liturgical and theological books with them from the outset. Earlier scholarship, particularly the work of Jaro Dolar, attributed the formation of the collection either to Bosnian refugees or to the testamentary bequest of Ludvik Umek in 1752. Both assumptions require revision. The “Bosnian thesis”, which connected the library with the migrations of friars fleeing the Ottoman advance, is chronologically untenable, while Umek's donation, although highly significant, did not represent the actual origin of the library. Numerous ownership inscriptions in books printed in the seventeenth century attest that a coherent library already existed long before 1752. Umek's bequest, however, gave the library symbolic weight, securing its institutional identity and embedding it within the memory of the province.

Equally important are the more than twenty-six medieval manuscript fragments preserved in the library, mostly as binding material for early modern books. These fragments, ranging from liturgical codices to hagiographic and even secular texts, reveal the reuse of parchment in

the age of print, paradoxically ensuring the survival of pieces of the medieval written tradition. Several fragments are linked with regional contexts such as Kamnik or Gornji Grad, while others suggest connections with broader European manuscript culture. Their study offers a unique insight into the transmission of texts, the recycling practices of early modern bookbinders, and cultural networks through which medieval manuscripts circulated in early modern Slovenia.

The twentieth century brought dramatic upheavals. During the German occupation in 1942, large parts of the library were transported to Celje, while in 1944, the Partisan forces mined the southern wing of the friary, destroying the library premises and dispersing the collection. Some volumes were looted, others hidden in local houses, and many spent decades in unsuitable storage conditions. Testimonies reveal both losses and serendipitous survivals, such as the rediscovery of Trubar's *New Testament* (1557–1561) and Dalmatin's *Bible* (1584). In later decades, books resurfaced through antiquarian markets and institutional transfers, with several notable volumes gradually returning to Nazarje. Today, the library holds around 5,000 volumes, including five incunabula, curated as a museum collection.

The study demonstrates that the Nazarje library is not only a regional cultural landmark but also a case study of broader historical processes: the gradual formation of Franciscan libraries, the survival of medieval manuscripts through reuse, and the vulnerability of cultural heritage in wartime. Further research should focus on systematic provenance analysis, comparative study with related collections (particularly Gornji Grad and the Ljubljana Lyceum library), cataloguing and codicological investigation of the fragments, and tracing the fate of volumes displaced in the twentieth century. In this way, the Nazarje library can serve as a key laboratory for understanding the continuities and ruptures in the history of written culture in Slovenia.

